

**KUR'AN-I KERİM'DEKİ CEHENNEM TASVİRLERİNİN
ALGILANIŞ BİÇİMLERİ**

VE

İNSAN PSİKOLOJİSİNE ETKİLERİ

Elmas Nur KARAGÜLLE

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

**KUR'AN-I KERİM'DEKİ CEHENNEM
TASVİRLERİNİN ALGILANIŞ BİÇİMLERİ
VE
İNSAN PSİKOLOJİSİNE ETKİLERİ**

Elmas Nur KARAGÜLLE

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2019

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Elmas Nur KARAGÜLLE tarafından hazırlanan Kur'an'ı Kerim'deki Cehennem Tasvirlerinin Algılanış Biçimleri ve İnsan Psikolojisine Etkileri başlıklı bu çalışma/....../..... tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

(İmza)

(Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı)

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

ELMAS NUR KARAGÜLLE

ÖZET

KUR'AN'I KERİM'DEKİ CEHENNEM TASVİRLERİNİN ALGILANIŞ BİÇİMLERİ VE İNSAN PSİKOLOJİSİNE ETKİLERİ

KARAGÜLLE, Elmas Nur

Yüksek Lisans-2019

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Naci KULA

Kur'an'da cehennem tasvirleri ve sahnelerinin anlatılış amacı ödül ve ceza yöntemi içersinde değerlendirildiğinde “inzâr” metodu ortaya çıkmaktadır. İnzâr; muhataba yasakla ilgili bilgi vererek gerçekleştirilen sakındırma yöntemidir. Bu metot ile insanı yasak olandan uzaklaştırma çabası ilahi bir sistem ile mümkün kılınmaktadır. Cehennemin mahiyeti kavramsal olarak ifadelendirilirken tasvirine de teşbihi anlamda mana kazandırılmaktadır. Ödül ve ceza metotlarının bir arada oluşu ümit ve korku dengesinin pratik sahadaki izdüşümüdür. İnsana bilgi sahibi olarak korkmayı ve ümit etmeyi tavsiye eden Rabb, üstlenen sorumluluk neticesinde de cennet ve cehennem mekânlarını tasvir etmiştir. Kişinin amelleri üzerindeki etkisinin görülmek istendiğini bu çalışma ile ilahi yöntemin tanımına, amacına, işleyiş sürecine ve neticesine yer verilmiştir. Nasslarda karşımıza çıkan tasvirlerin insan psikolojisine ve insanın pratik sahadaki amelleri üzerindeki etkisini görmek ve yorumlamak için görüşme tekniğine başvurulmuş bu çalışma; benzer diğer çalışmaları arasından pratik sahadaki görünürlüğü ile öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cehennem, Cehennem Tasvirleri, İnzâr, Sakındırma, Ceza, Korku.

ABSTRACT

PERCEPTIONAL FORM OF HELL ANALYSIS IN KUR-AN AND THE EFFECTS OF HUMAN PSYCHOLOGY

KARAGÜLLE, Elmas

Master Degree-2019

The Department of Philosophy and Religion Sciences

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Naci KULA

The "İnzar" method comes out when the purpose of the Portrayal of hell and its scenes in the Koran is evaluated by reward and punishment method. İnzar is a kind of forbidding method which is realized by giving the respondent information about prohibition. The effort to take people away from what is forbidden by this method is enabled by a divine system. While the nature of hell is articulated conceptually, It's similitude is made meaningful. The fact that reward and punishment methods are together is the practical projection of the balance of hope and fear. The god who suggests human to fear and hope by having the knowledge describes hell and heaven as a result of the responsibility that is taken. By this study, It is desired to show the description, purpose, process, and result of the divine system and its effects on human's actions. This study has been carried out by the interview method to show and interpret the effect of the descriptions in dogmas on human psychology and human's actions. It also becomes prominent from its likes by its visibility in practice.

Key Words: Hell, Portrayal of Hell, İnzar, Forbid, Punishment, Fear.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
EKLER LİSTESİ	ixx
KISALTMALAR LİSTESİ	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

KURAN'DA SEMBOLİK DİL VE CEHENNEMİN TASVİRİ İLİŞKİSİ

1.1. CEHENNEM'İN KUR'ANÎ TANIMI	6
1.2. CEHENNEM'İN İSİMLERİ	9
1.3. KURAN-I KERİM'DEN CEHENNEM TASVİRLERİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	14
1.3.1.NÂR.....	14
1.3.2.LEVVAHA	15
1.3.3.HAMİM.....	16
1.3.4.YAHMUM.....	16
1.3.5.SEMUM.....	17
1.3.6.HARİK	18
1.3.7.SİCCİN.....	19
1.3.8.AZAP.....	20
1.3.9.DAR'ÜL-BEVAR	20
1.3.10.SU'UD-DAR.....	21
1.3.11.Bİ'SEL MİHAD.....	21
1.3.12.Bİ'SEL MASİR.....	22

2.BÖLÜM

CEHENNEM ALGISI AÇISINDAN KURAN'I KERİM'DEKİ SAKINDIRMA YÖNTEMİ OLARAK "İNZÂR"

2.1. "İNZAR" KAVRAMININ TANIMI	23
2.2. İNZAR YÖNTEMİ VE KORKU PSİKOLOJİSİ	25

2.3. İNZÂR YÖNTEMİ VE CEZA İLİŞKİSİ	29
---	----

3.BÖLÜM

CEHENNEM ALGISININ İNSAN DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLARI

3.1. CEHENNEM TASVİRLERİNİN ZİHİNSEL ALGILANIŞ BİÇİMLERİ	35
3.1.1. ATEŞ TASAVVURU	35
3.1.2. CEHENNEM'İN NİTELİĞİ	36
3.1.3. CEZANIN YAPTIRIM GÜCÜ	38
3.2. KORKU VE CEZA KAVRAMLARININ EĞİTSEL DEĞERLERİ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ	39
3.2.1. CEZANIN PSİKOJİK ETKİSİ	39
3.2.2. KORKU TEMASI	40
3.2.3. CEZANIN YAPTIRIM GÜCÜ	44
3.3. CEHENNEM TASVİRLERİNİN KİŞİNİN AMELLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	46
SONUÇ	53
KAYNAKÇA	55
EKLER	58

EKLER LİSTESİ

EK 1: CEHENNEM TASVİRLERİNİN KİŞİNİN AMELLERİNE ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK MÜLAKAT SORULARI.....	56
--	----

KISALTMALAR

b.	: ibn,bin
bkz	: bakınız
C.	: cilt
çev.	: çeviren
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa

ÖNSÖZ

Dini sorumluluklarını kabul eden insanın; dünya hayatının sona ermesi neticesinde karşılaşacağı cennet ve cehennem mekânlarından cehennemin, ne ölçüde okunduğu, anlatılan ile algılanan arasındaki ilişkisi, bu ilişkinin etkileri, doğru okumanın gerçekleşip gerçekleşmediği, cehennem ile ilgili kavramların Kuran'daki ifade ediliş biçimleri ile muhatabının algılayış biçimlerinin karşılaştırılması, muhatabın algısının davranışlarına yansımalarının değerlendirilmesinin yer alacağı bir çalışma ile karşınızda olmayı arzu ediyoruz.

Mü'min olduğu iddiasıyla yaşayan insanların gerek ahlaki gerek dini boyutlarıyla ehemmiyet taşıyan fiilleri üzerinde, inandığı aşkın varlığın yasak olarak nitelendirdiklerini hangi ölçüde ciddiye alarak hareket ettiği sorusu çalışmamızın ana konularından olacaktır. Bu minvalde karşımıza çıkan kavramlardan cehennem ve cehennemin tasvirleri arasında yer alan ifadelerin, insanı hangi boyutta etkilediği ile ilgilenmeyi öngörüyoruz.

Zira insanın Rabb'e karşı sorumluluğunu yerine getirmemesinin neticesinde ortaya çıkacak olan karşılığın Kuran'daki tasvirlerini ve yine insanın bu tasvirleri algılayış biçimi ve ölçüsü kadarıyla amellerine etkisini inceleme gerekliliği bizi bu çalışmaya yöneltmiştir. Bu çalışmayı neticelendirdiğimizde; cehennemin algılanış biçimleri insanın psikolojisini hangi ölçüde etkilemektedir, Allah, kodları doğrultusunda insana amelleri neticesinde ödül ve ceza olarak ifade ettiği cennet ve cehennemi insan idrakine ne şekilde sunmuştur sorularına cevap niteliğinde bir çalışma ortaya konmaya çalışılacaktır. İnsana amelleri neticesinde ahirette cehennemi yaşatacak olan eylemlerinin karşılığını anlatan Kuranî ifadelerle çalışmamızı idrakinize sunmaya gayret edeceğiz.

İnsanın ehemmiyet göstermesi gereken asıl meselelerini ve sorumluluklarını hatırlaması adına, başta kendim bu öğretiyi gerçekleştirebilmek ümidiyle bilinç oluşturmayı amaçladığım bu çalışmanın tamamlanması sürecinde sabır ve anlayışını eksik etmeyen değerli hocam Doç. Dr. Naci Kula'ya, tez aşamasında bana yardımcı olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ahmet Albayrak'a ve Doç. Dr. Kamil Sarıtaş'a şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Yaratılmışların ihtiyaçlarına vakıf olan ve bu ihtiyaçların nasıl karşılanacağına bilgisine sahip olan; onları yaratandır. Bu amaçla kulunun ihtiyaçlarına yönelik ilkeleri de peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildiren ve onları Kuran ile uyararak terbiye eden de yine onları yaratandır. İnsana vermiş olduğu akıl yetisi ve irade gücü ile doğruya yönelmesini istemiş ve bunun için Kuran’da bu doğrultudaki ilkelerini bildirmiştir. Bildirilen ilkeler ile muhataplarını tanıştıran Allah, insanı öğretim faaliyetine tabi tutmakta, kişinin yanlış yapmasını engellemek ve onu kötülüklerden alıkoymak için de men ettiklerini ve bu durumun neticesini gündeme getirerek de eğitime tabi tutmaktadır. Men ettiklerinin dikkate alınmadığında karşılaşacaklarını cehennemle sembolize eden Allah, insanların yapıp ettiklerinin neticesinin farkında olarak, yanlış olandan sakınmalarını sağlamayı hedeflemiştir. Bu sakındırma ilahi hitabın “inzar” yöntemiyle görülmektedir. Korkulu olanı bilip, sakınmak manasındaki inzar; nezr kökünden türemiştir ve “korkulu olanı haber vererek sakındırmak” anlamına gelmektedir.¹ İnsan Allah’ın inzar yöntemi ile sakındırmak istediği davranışlardan uzak durmadığında karşılaşacağı azap cehennem ile tasvir edilir. “Cehennem Tasvirleri” tabirini kavramsal olarak ele aldığımızda cehennem; sıcaklığın derece olarak bilinenin çok daha üstünde bir mekân olarak tanımlanmaktadır. Tasavvur ise; zihinde bir olguyu canlandırmak, göz önüne getirmek, hayal etmek ve tasarlamak anlamına gelir ve bir varlıkla ilgili bilgi edinme aşamasının ilk basamağını oluşturur. bu anlamda tasavvur mefhum olarak da anılır.

İnsanların yanlış olandan sakınmaları için davranışlarının karşılıklarının ne olacağını bilmeleri gerektiğine yönelik ihtiyaç; bizi cehennemi yani karşılığı ifade eden “ceza”yı araştırmaya sevk etmiştir. Her türlü karşılığın alınacağına inanılan ahiretin ve özellikle de cehennem denilen mekânın anlatılmasındaki en doğru yolun; Kuran odaklı bir araştırma yaparak gerçekleştirilebileceğinin farkındayız. Bu duruma karşı duyulan gerekliliğin bilinciyle hareket ederek, araştırma konumuzu Cehennem ile ilgili kavramların Kuran’daki ifade edilişleri ve bu ifadelerin algılanış biçimlerini açıkladıktan sonra insan psikolojisi üzerindeki etkisi olarak belirledik.

¹ Hayati Hökelekli, “İnzar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Haziran 2019).

Cehennem kavramının Kuran'daki tasvirlerini açıklama amacımız; doğru algının oluşması ve oluşan algının istenen davranışlara yönlendirmesini sağlamaktır. Kavramların doğru karşılığını yakalama çabamız yine Kuran'ın kendisi ile mümkün olacağı için konu ile ilgili ayetler doğrultusunda kavramları açıklamaya yönelik çalışmamız olacaktır. Bu açıklamaların algılanış biçimleri ve davranışa yansıyan yönleri asıl araştırma konumuz olacaktır. Ve algılanan ifadelerin insan psikolojisi üzerindeki yaptırımlarını tahlil etmek de amaçlarımız arasındadır. Cehennem kavramının tasvirleri üzerine yapılan çalışmalar var olmakla birlikte bizim çalışmamızın bu tür kavram açıklamaya yönelik çalışmalardan farkı; algılanış ve davranışa yansıma yönleri olacaktır. Konumuz dahilinde olan cehennem ile ilgili kavramların farklı çalışmalarda açıklamalarına rastlamak mümkün iken, güncel etki ve algılanış biçimleri ile ilgili kısımlara biz bu çalışmamızda yer vereceğiz. Amaçlarımız arasında;

Cehennem Kuran'da ifade ve tasvir edildiği şekilde araştırılarak, cehenneme ait kavramların eksik yahut yanlış bilgilerden uzak bir cehennem tasviri ortaya koymak, cehennemle ilişkili şekilde Kuran'da yer alan kavramları tespit etmek;

İnsanların hangi davranışlarının, onları nasıl bir azaba sürüklediğini cehennem anlatıldığı ayetlerden belirlemek ve bu davranışlarla, davranışların karşılığı arasındaki ilişkiyi kurmak;

Davranış ile karşılığı arasındaki ilişkiyi oluşturarak, Kuran'da cehennem anlatılışının insan psikolojisi yönünden değerlendirmesini yapmak;

Cehennem ile ilgili yapılan araştırmalarda cehenneme sevk eden davranışlar ve cehennem insan psikolojisine yansımalarının değerlendirilmesini yapmak yer almaktadır. Cehennem kavramını Kuran odaklı ele alarak, algılanma biçiminden incelemeye çalışarak bu alanda katkı sağlamaya çalışacağız.

Seçtiğimiz konunun ehemmiyeti neden bu konuyu seçtiğimiz ile ilgili açıklamalarda ifade edildiği üzere; insan amellerinin karşılığı olan ve bu çalışmada yer vereceğimiz cehennem ile ilgili algıları Kuran'ın ifadesiyle kavramsallaştırılmış şekilde izah ederken, aslında insan zihninde bu kavramların nasıl noktalara denk geldiğini anlatabilmektir. Çalışmamız bu anlatımı gerçekleştirdikten sonra insan davranış ve psikolojisi üzerindeki etkisini açıklamaya yönelik önem arz edecektir.

“Kuran’da Cennet ve Cehennem Tasvirleri’ ne yönelik çalışmalar mevcut olmakla birlikte, söz konusu olan çalışmamızda bu tasvirlerin pratikteki karşılığı ele alınacağından zihin dünyasındaki algısını ifade yeterli olmayacaktır. Bu sebeple, Kuran; muhatabına yakışan şekliyle “Cehennem tasvir edildiği kavramların etkisi hangi ölçüde beklenen yaptırım gücünü göstermiştir?” sorusuna cevap araması açısından, bu alandaki çalışmalara pratik sahada izdüşümü sağlayacaktır.

Çalışmamız öncelikle kavram ve tasvir araştırması şeklinde bir bölüm içerdikten sonra diğer aşamalarda bu araştırmaların belirlenen hedef kitleler üzerindeki karşılığı, pratiğe dönüşmüş sonuçlarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve: Söz konusu çalışmamızda Cehenneme yönelik kavramlardan Cehennem isimleri olan leza, hutame, sair, sakar, cahim, haviye ile ilgili ayetlerdeki tasvirler başvurulmuştur. Cehennem konusunu içeren ayetler arasındaki kavram bağı dikkate alınarak açıklamalara gidilmiştir. Makro kuram düzeyinde ele aldığımız çalışmamız tümden gelim yöntemi ile cehennem kavramının özelleştirilmiş tasvirleri üzerinde durulmuş ve tasvirlerin insan zihnindeki karşılığının davranışlarına etkisi değerlendirilmiştir.

2. Hipotezler: Kuranî bilgisi yeterli düzeye ulaşmış kişilerin cehennem algısı daha sağlıklı ve doğru sonuçlar meydana koymaktadır.

Cehenneme dair tasvirleri Kuran’ın ifadesiyle anlamayı başarmış inananların, istenen ahlaki ve amelî düzenlemeleri kendilerinde görmeleri mümkündür.

Kuran muhatapları doğru okuma gerçekleştirdikleri takdirde dini anlamda pratik ve ahlaki anlamda psikolojik açıdan sağlıklı davranışlar ortaya koyacaklardır.

3. Literatür: Üzerinde çalışmak istediğimiz problemi daha önce ele almış araştırmaları incelediğimizde kavramsal nitelikte çalışmalar olduğunu gördük. Hüseyin Yıldırım’ın “Kuran’da Cennet ve Cehennem Tasvirleri” konulu yüksek lisans tezinde karşımıza çıkan Cehennem Kuran’daki anlamı ve isimleri başlıkları altında kavramsal bir çalışma gerçekleştirilmiş ancak Cehennem konu edildiği ayetlerdeki tasvirlerin insan algısındaki karşılığı ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bizim bu çalışmamızdaki amaçlarımızdan biri işte bu karşılığı ortaya koymaktır. Hüseyin Yıldırım’ın yine bu çalışmasında cehennemde dehşet

sahnelerinden bahsedilmiş ancak insan zihninin tahayyülüne sunulmuş bu sahnelerin pratikte ameller üzerindeki etkisi çalışma içinde yer almamıştır. Yine biz bu çalışmamızda bilgiye sunulmuş cehennem tasvirlerinin etkisinden söz edeceğiz. Bir başka çalışma üzerinden örnek verecek olursak; Mustafa Çiçek'in "İslam Kelam'ında Cennet ve Cehennem" konulu yüksek lisans tezinde cehennemin tanımları yapılmış ve cehennemin isimlerine açıklık getirilmiştir. Bizim çalışmamız cehenneme dair kavramları açıklamada bu çalışmadan farklı olarak tasvirlerin algılanış biçimleri ile de ilgilenmiştir. Sunulan ile algılanan arasındaki uyum amellere doğru şekildeki yansımaları ile çalışmamıza konu olmuştur.

4. Varsayımlar: Cehenneme yönelik tasvirlerin açıklanmasında Kuran'ı Kerim esas alınarak, hitabın muhatabı olan mümine amelleri doğrultusunda etkisinin ölçülmesi esasları üzerine bir çalışma hedeflenmiştir.

5. Kapsam ve Sınırlılıklar: Çalışma kapsamı kavramsal nitelikleri ile ilgili olan kısımları Kuran'ı Kerim ayetleri ve açıklamaları olacaktır. Çalışmanın insan psikolojisi üzerindeki etkisi ile ilgili kısımda gözlem ve örneklemeleri farklı statü, yaş, cinsiyete sahip bireyler üzerinde alınacak sonuçlarla değerlendirme yapılmıştır.

6. Veri Toplama Tekniği: Araştırmanın yöntemi; kaynak tarama metodu ile nitel yöntemlerden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yani mülakat yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada evren; 18-21 yaş aralığı olan kız ve erkekte oluşun lise mezunu ve hâlihazırda üniversite öğrencileri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örnekleme; hazırlanan sorular 45 kişi üzerinde uygulanmış olup, kişiler kendi eğitim düzeylerinin en az lise mezunu olarak belirlendiği, ailevi olarak dini eğitime destek verildiği çevrelerden belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAN'DA SEMBOLİK DİL VE CEHENNEMİN TASVİRİ İLİŞKİSİ

Sembolik dil analogik mantığa dayanan bir dil anlayışıdır. Sembolik dilde literal anlamdan ziyade ve bu anlamdan öte semboller aracılığı ile bir yükselmeden söz edilebilir. Bu yükseliş dilin sınırları ötesine katılmakla ortaya çıkan çağrışım ya da tecelli ile gerçekleşmektedir. Yani sembolün somut yönlerinden olan herhangi bir sözcük veya işaret, kendileriyle ilgili insanî tecrübeyi hatırlatmakta ve bu tecrübeye asıl gerçeklik olarak kabul edilen şeyi tecelli ettirmektedir. Bu şekilde sembol işlevini gerçekleştirmiş olur.²

Semboller nihai varlık olan Tanrıya ya da O'nunla irtibatlı bir şeye işaret ediyorsa bunlar dini semboller olarak değerlendirilmektedir. Dini semboller dini ifadelerde kullanıldıklarında sembolik dil ya da dini sembolizm ile karşılaşmış olmaktadır. Dini sembolizm “teistik bir ifadenin nesnel karşılığının gerçek dünyada olduğunu kabul eden ve dilin kuramsal, sanatsal ve değerle ilgili unsurlarını birleştiren oldukça etkili bir tarzı” şeklinde tanımlanmaktadır. Dini sembollerin dini olmayan sembollerde ayrıldığı noktada sembollerin yansıtmaya çalıştığı varlık alanları belirleyici bir unsurdur. Bu noktada aşkının ya da kutsalın fiziki alanla ilişkiye geçmesiyle kozmik düzen iletişim araçlarından oluşan fiziki yapıda tezahür etmesi, dini sembollerin oluşumuna dair fikir vermesi açısından önemlidir.³

Dini sembol, insanın doğüstü dünyaya iştirakini sağlayıcı bir işlev yüklenir. Başka bir yönden insanın tarihi aşan bir dünyaya açılımını ve bir diğer yönden aşkın olan varlıkla temasını gerçekleştirir.⁴

Allah'tan ve sıfatlarından, kıyametten, ahiret gününden, cennet ve cehennemden, meleklerden, cinlerden ve şeytanlardan söz eden ayetlerdeki semboller müteşabih alana giren sembollerdir. Müteşabih terimi “benzemek” anlamına gelmektedir. Kavramın etimolojik yapısındaki temel anlam “benzemek”tir ve bu kelimeyle vurgu yapılmak istenen şey, bir takım ayetlerde insanın kendi varlık alanı için kullandığı dilin, benzerlikler kurularak Tanrı'nın, sıfatlarının, cennet cehennem vesairenin yer aldığı metafizik varlık alanı hakkındaki kullanılmasıdır.

² Ömer Faruk Yavuz, *Kuran'da Sembolik Dil* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 155.

³ Yavuz, *Kuran'da Sembolik Dil*, 170.

⁴ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı* (Ankara: Gece Yayınları, 1992), 72-77.

Kuran'da kullanılan müteşabih kavramı ile kastedilen şey benzerlik ilişkisine dayanılarak metafizik varlık alanından bahsetmektedir. Müteşabih ve sembol kavramları arasında bir paralellik söz konusudur. Hem müteşabih hem de sembolik dilin dolaylı bir anlatım olduğu dikkat çekmektedir. Her iki kavramın etimolojik yapısında benzeme ve kıyaslama (analoji) kavramlarının temel anlam olduğu göze çarpmaktadır. Sembol ve sembolik anlatımın müteşabih ayetlerin yapısına oldukça uygun bir dil kuramı olduğunu söylemek mümkündür.⁵

Cehennem tasvirini sembolik dil kuramı çerçevesinde değerlendirdiğimizde yapılan benzetmelerin ve ifade edilen kavramların verdiği mesajları doğru anlamlandırmak mümkün olacaktır.

1.1. CEHENNEM'İN KUR'ANÎ TANIMI

Yaratıcının yarattıkları üzerindeki yöntemlerinden “Cehennem”i anlamının Kuran ile mümkünlüğüne tanımlamalar ile başlayacağız.

Cehennem kavramı Kuran'da insan ve taşların yakıldığı⁶, bütünüyle doldurulamayacak kadar geniş olan⁷, sıcaklığın derecesinin bilinen ateşin çok üstünde olan⁸ bir mekân olarak tarif edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim literatüründe cehennem kelimesinin Arapça “Cehnam” kelimesinden alındığını, cehnam'ın da “cehm” den türediğini söyleyebiliriz..Cehm; hoş olmayan, galiz, kirli, manasındadır. Ayrıca Cehm, “somurkan, asık, soğuk yüz”; fiil olarak türevleri de; “kötü davranmak, kaşlarını çatmak, dik dik bakmak⁹, galiz söz söylemek, kötü ve müstekreh bir yüz ile karşılamak, yüzünü ekşitmek”¹⁰ gibi anlamlara da gelmektedir. Cehnam ise; dibi görünmeyen derin kuyu demektir. ¹¹ “Cihinnam” kelimesi Arap şiirinde de derin kuyu anlamında kullanılmıştır. ¹²

⁵ Yavuz, *Kuran'da Sembolik Dil*, 179.

⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2012), el-Bakara 2/34; el-Tahrim 66/6.

⁷ Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*, el-Kaf 50/30.

⁸ Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*, el-Duhan 44/43.

⁹ Luis Maluf, *El Müncid* (Beyrut: Kasolikya Matbaası, 1973), 108.

¹⁰ Maluf, *El Müncid*, 108.

¹¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Aziz Dağıtım Ürünleri), 2/232.

¹² İbn Manzur, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2019).

Bu tanımlamalar ile görmekteyiz ki; dünya hayatında insanı madden ve manen rahatsız eden hal ve durumlar kişiye ceza olarak döndürülmektedir.

Cehennem kavramı, Kur'ân'da yetmiş yedi ayette yer almakta ve bir tanımından ziyade kâfir, münafık, zalim ve gerçeğe rıza göstermeyenlerin azap yaşayacağı yer olarak tarif edilmektedir. Mekânsal tanımlardan ziyade mahiyet tanımları mevcuttur. Dolayısıyla bahsi geçen ayetlerin hemen hepsinde cehennem “mesvâ, me'vâ” (mekân) kelimeleri veya “azâbü cehennem, nârü cehennem” terkipleriyle kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kötü insanların ahrette ceza çekecekleri yer olarak ifade edilen başka kavramlar da bulunmaktadır. Bu kelime ya da terkipler cehennemliklerin amellerine göre azap edilecek cehennem tabakasının ne olduğunu ya da hangi çeşit azabın olacağını göstermektedir.

Misal olarak “cehennem ateşi” anlamında geçen nâr kelimesi, cehennem azaplarından en yakıcı olanını ifade etmekte ve inananlar arasında cehennem ateşi ile ilgili olarak en çok dile getirilen ifade olmaktadır. Lezâ, saîr, hutame gibi diğer kelimeler de nârın yakıcılığını tasavvur eder.¹³ Yani cehennemin mekân özelliğinden ziyade muhtevasına yönelik açıklamalar görülmektedir.

Kuran'da cehennemin tasavvuru ile ilgili ayetler onun yapısından çok işleyiş, mekândan çok mahiyet; yani azap türlerine yöneliktir. Bununla birlikte cehennemin en aşağı tabakasında olacağı (en-Nisâ 4/145) söylenen münafıkların ve cehennemin yedi kapısının bulunduğu (el-Hicr 15/44) söz eden ayetlerle cehennemdeki “dar mekân”dan bahseden âyet (el-Furkân 25/13) ve hâviyeden (derin kuyu) bahseden ayetlerde cehennemin yapısıyla ilgili bir takım bilgiler verildiği görülmektedir.¹⁴ Bu ayetlerde mekânsal ifadeler yer almış olsa dahi aslında mekân yine muhteva ile tasvir edilmiştir.

Elmalılı Muhammed Hamdi bu konu ile ilgili olarak şu yorumda bulunmuştur: Beş duyu organa sahip insan, kalp ve tenasül ile birlikte aslında 7 organa sahiptir. İnsanın manevi bakımdan kalp kapısının açık olması, onun doğru yoldan yürüyerek cennete girmesine vesile olurken, kalp kapısının kapalı olması ise yedi organı ile birlikte aynı oranda yedi çeşit azap görmesine sebep olur. Yani yine mekân tasvirleri aslında insana yöneltilmiş olur. Nitekim cennet ehlinde bahseden

¹³ Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2019).

¹⁴ Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2019).

ayetlerde onların kalplerinde kötülük ve kin bulunmadığından bahsedilmektedir¹⁵. Âlimlerden bazıları, Kuran’da bahsi geçen “yedi kapı” (seb‘atüebvâb) ifadesinden¹⁶ hakiki anlamda kapı mefhumunu anlamışlar ve cehenneme gireceklerin sayısının fazla olması sebebiyle cehennemin kapısının da sayısının arttığını ifade etmişlerdir¹⁷. Bu da muhakkak görüşlerden biridir.

Hakkı inkâr edenlerin cehenneme grup grup sevk edileceği Zümer suresinde (39/71); cehenneme ulaştıklarında kapılarının ardına kadar açılacağı ifade edilmektedir. Bu kapıların, cehennemliklerin dinî hayatlarındaki farklılıklara göre azap türleri açısından farklı özelliklere sahip olması ve oradan içeri girenleri farklı yerlere götürmesi de imkân dâhilindedir; Hicr suresinde bahsi geçen ayetin devamı da buna işaret eder niteliktedir. Âlimlerden bazıları ise bu yedi kapının cehennemin yedi aşamasını ifade ettiği fikrini öne sürmüşlerdir. Aşağıdan yukarıya katlar halinde düşünülen tabakaların en üstünde cehennem, en altında ise yedincisinin yani hâviye olduğu görüşü bu âlimler tarafından benimsenmiştir. Her iki görüş için de yorumlar söz konusu olduğuna göre belirlenen yöntem yorumlardan birinin tercihe yöneltecektir. Nitekim iki görüşün de mümkün ve kabul görülmüşlüğü mevcuttur.

Cehennemi mekânsal ve muhteva tabakaları açısından incelediğimizde görürüz ki; cehennem, azabı en hafif olan, hâviye ise en şiddetli şekilde olanıdır. Bu iki cehennem arasında en şiddetli cehennemden en hafif cehenneme doğru lezâ, hutame, saîr, sakar, cahîm cehennem tabakaları bulunmaktadır. Söz konusu bu cehennemler arasında sıralama farklılıkları olduğu gibi bu cehennem tabakalarında kimlerin cezalandırılacağı ile ilgili olarak da çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bununla birlikte yedi kapı ifadesini yedi tabaka şeklinde anlamak, Kuran’daki bazı isimlerle bunları isimlendirmek ve kimlerin orada yer alacağını belirtmek ilmî bir gerçek dayanağı olmamaktadır.¹⁸

Kurtubî, âhiretin halleriyle ilgili yedi kapı - yedi tabaka etrafındaki görüşlerden bahsederken bu konuda sahih hiçbir naklin bulunmadığını belirtmiş, Kuran’da bahsi geçen cehennemle alakalı isimlerin belli bir cehennem tabakasının isimleri değil cehennemin tamamına verile ad olduğunu ifade etmektedir.¹⁹ İbn Kesîr

¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/3065-3067.

¹⁶ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Hicr 15/44.

¹⁷ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227-233.

¹⁸ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227-233.

¹⁹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Et-Tezkire*(Kahire: Daü'l Hadis, 2002), 444-445.

de Hz. Peygamber'e atfedilen ve yedi tabakadan bahseden hadisin sahih olmadığını kaydetmiştir. Bu sebeptendir ki bizler; cehennemi tanımlamaya ve anlamaya çalışırken esas aldığımız bilgiler Kuranî bilgilerdir.

Cehennemin yaygın adı olan nâr kelimesinin Kuran-ı Kerim'de yer alan yedi isimle ayetlerdeki kullanılışları incelendiğinde incelenenlerin hepsinde cehennemin tümünü içine alacak şekilde ifade edildiğini görebiliriz. Şöyle ki, İbrânîce kökenli olduğu bilinen cehennem tabiri dışında kalan altı kelimenin neredeyse tümü ilgili ayetlerin son kısımlarında bulunmaktadır. Özel bir üslûb niteliği olan Kuran metinlerinde ayetlerin sonlarında yer alan ses uyumuna dikkat edildiğinde görülebilir ki; cehennemi ifade eden diğer altı ismin seçiminde uyum yakalama özelliğine dikkat edildiği kabul edilebilir bir görüştür.²⁰

1.2. CEHENNEM'İN İSİMLERİ

İslâm terminolojisinde cehennem ile ilgili olarak genel olarak azap türleri ya da cehenneme ait tabakaların isimleri ve kelimeleri görülmektedir. Kullanılan isim ve kelimelerden yola çıkarak, cehennemin yedi kapısının olduğu beyan edilen âyet “el-Hicr 15/44” sebebiyle yedi isim ya da kelime önem arz etmektedir.²¹

1. Cehennem: Cehennemin aşamalarına yönelik yedi katmanlı sistem içerisinde azap çeşitlerinden en hafif olan en üst tabaka olarak ifade edilir.²² Sünnî âlimlerin bir kısmına göre bu tabaka günah işlemiş inananların azab gördükleri yer olmakla birlikte, bu müminlerin çektikleri azab bittikten sonra ise boşalacağına yöneliktir. Ve fakat bu görüş Kuranî bir görüş olmamakla birlikte, müminler adına iyimser bir yorumdur. Bu şekilde cehennem genel olarak ahiret hayatında azap yerinin bütünü, özel olarak da en üst tabakasının adını temsil etmektedir.²³

2. Cahîm: Sözlükte “tutuştığında alevlenen ve mahveden”²⁴ “son derece büyük, alevleri kat kat yükselen ateş”²⁵, “şiddetle tutuşmuş alevli ateş” “kat kat yanan ateş”, “çukurda yanan büyük ateş”, yahut “derin vadi”²⁶, gibi anlamlar

²⁰ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

²¹ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

²² Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

²³ Mehmet Keskin, *Ölüm Ötesi Tarihi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.356.

²⁴ İbn Manzur, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2019).

²⁵ Hayrettin Karaman, *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 1/273.

²⁶ Ahmet Saim Kılavuz, “Cahim” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/19.

taşıyan el-cahim kelimesi “ateşi yakmak” anlamında kullanılan, “cehame” fiilinden türeyerek “sıcak, hararetili ve ateş koru olan yer” anlamını taşımaktadır. Savaşın en hararetili olduğu yere de “cahim” denmektedir.²⁷

İslamoğlu, “şiddetli ateş” anlamını kazanan kelimenin semantik dönüşüm neticesinde; etimolojik kökeni, görülen karşısında dehşete düşürerek, gözleri fal taşı gibi açılan kişiyi ifade ederek “göze yansıyan” ya da “gözden yansıyan” duygusal bir yanmışlık ve yakış hali olduğunu söyler.²⁸ Bu görüş insanın acısını ve yaşadıklarının en belirgin uzvu gözleri olması ve saklayamadığı gerçekleri okunduğu yer olması sebebiyle acının gözdeki karşılığıdır.

Cahim’in şiddetini vurgulayan ayette Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“O esnada şöyle emredilir: Onu yakalayıp bağlayınız. Sonra onu alevli ateşe atınız, sonra da onu, yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire bağlayınız”.²⁹

Kuran’da bir başka ayette Allah, cahim anlamı taşıyan cehenneminin dayanılması çok güç bir yer olduğunu bizlere dünyada iken haber verdiğini, bu gerçeğin görülmüşçesine bilinmesi gerektiğini, fakat dünya hayatında gafil olunan bu hakikatle ahirette yüz yüze gelineceğini³⁰ ve çıplak gözle şahit olunacağını tehdit eder bir üslupla şöyle ifade etmiştir:

“Elbette cehennemi kesinlikle göreceksiniz. Evet, onu çıplak gözle göreceksiniz”.³¹

Dünyada oyalanmanın sonucu olan cehennemi kesin bir şekilde apaçık bir çıplaklıkla göreceksiniz. Bu durumu görmeden önce Allah’ın yapmış olduğu uyarıları dikkate alıp bu şekilde olacağına inanmak; ahiretteyken çıplak gözle görmeden evvel henüz bu dünyada iken gönül gözü ile görmek ve hisetmek gerekir³². Ayetlerde Cahim kelimesi; suçlu olanın cebren sürüklenerek cehenneme atılacağı ve başından aşağı kaynar su döküleceği şeklinde ifade edilir ve Kuran’da şöyle yer alır:

²⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2017), 5/525.

²⁸ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 2/1185.

²⁹ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Hakka 69/30-32.

³⁰ Ebu’l-Leys Semerkandi, *Tefsiru’l Kur’an* (İstanbul: Özgü Yayınları, 2008), 6/467.

³¹ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Tekasür 102/6-7.

³² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 21/327.

“Meleklerle şöyle emredilir: bu suçluyu yakalayın ve onu cehennemin ortasına atın. Sonra başından aşağı kaynar su azabından dökün”.³³

Cehenneme yaslanışa mahkûm edilmemek için, kişinin cehennemi gönül gözüyle algılayarak oradaki azabı ve cezayı anlamak ve sıcaklığı, harareti çok olan o mekândan kendisini korumak için gayretli göstermesi gerekir.³⁴

3. Hâviye: “Yukarıdan aşağıya düşmek” manasındaki “hüviy” köklü isim olan haviye, “uçurum”, “derin çukur”, “ateş”; “cehennem”³⁵, “düşenlerin çoğunun geri dönemediği uçurum”³⁶, “harareti yüksek ateş”³⁷, manalarına gelir. Kur’an’da sadece bir yerde³⁸ zikredilmekte ve “kızgın ateş” olarak tanımlanmaktadır.³⁹

Bu kelimenin Kuran’da geçtiği ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Fakat tartıları hafif gelenler ise, onların da yeri haviyedir”.⁴⁰

Ayetteki “ümm” kelimesine tefsirciler tarafından farklı anlamlar verilmiştir. Bu anlamları şöyle özetleyebiliriz:

I. Haviye; cehennemdir, “ümm”da barınak anlamındadır ki onun barınağı cehennemdir, anlamına gelir.

II. Haviye; düşen anlamındadır, “ümm”da annedir. O halde onun annesi haviye’dir anlamına gelir ki “o kimse helak oldu, annesi ağladı” demek olur.⁴¹

III. “Ümm” beyin demektir, beyni aşağıya, cehenneme düşer demektir ki “cehennem çukuruna atılır” demektir.⁴²

IV. “Ümm” tepe anlamına gelir ki o zaman, “onlar o tepeden baş aşağıya cehenneme atılırlar” anlamına gelir.⁴³

³³ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, ed-Duhan 44/47-48.

³⁴ Musa Saygılı, *Kur’an’da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 15.

³⁵ Ragıp El-İsfehani, *Müfredat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 1530.

³⁶ Karaman, *Kur’an Yolu*, 1/273.

³⁷ İlyas Çelebi, *İslam’da İnanç Esasları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2006), 309.

³⁸ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Karia 101/9.

³⁹ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

⁴⁰ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Karia 101/8-9.

⁴¹ Fahrudin Er Razi, *Tefsiri Kebir* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2013), 23/365.

⁴² Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 11/ 65.

⁴³ Semerkandi, *Tefsiru’l Kur’an*, 465; Razi, *Tefsiri Kebir*, 23/365.

Ayetindeki Ümm, asıl anlamından me'va; varılan, kucağına sığınılan barınılan yurt ve yatak manasında mecaz ifade kullanıldığı, zira ana kucağının çocuğun sığınıp barınacağı tek yer olduğu, dolayısıyla bu ifade de acıklı bir alay ve küçümsemeye yer verildiği ifade edilmiştir. ⁴⁴ Yapılan ironi ile dünyada gebe olunan inkârın; ahirette acı kucağına düşüleceği söylenmiştir.

Haviye'nin ne olduğuyla ilgili sorulara Yüce Allah Kuran'da soru cevap metoduyla açıklama getirmektedir. Bir hayli kızgın, alevi ve yakıcı özelliği kuvvetli bir ateş olarak tanımlayarak şöyle buyurmaktadır:

“Haviye'nin ne olduğunu sen ne bilirsin? O, son derece kızgın bir ateştir”. ⁴⁵

Haviye'nin ne olduğundan bahseden ayette şiddetlenmiş harareti anlamına gelen “Hami” kelimesinden türetilmiş olarak “kızgın, kızışkan”, “şiddetli kızgın bir ateş” anlamındaki “Hamiye” kullanılmıştır. Ateşin kelime anlamı “kızgın” demek iken “nar” denildikten sonra ayrıca “hamiye” diye nitelendirilmesi, diğer ateşlerin buna oranla sanki kızgın değil de soğuk imişler gibi hafif kalacaklarını bildiren bir tehdit olmuştur. ⁴⁶

İnsanı ana kucağı gibi içine alan, bu kucağın merhametine zıt şekilde azabıyla kucaklayan cehennem, buraya sürükleyen amelleri işleyenlerin zaruretten sığınacakları bir azap yeri hükmündedir. Yüce Allah, insanlara anlayacakları şekilde tanıttığı bu yeri onları yine bu cehennemden sakındırmak istemektedir. ⁴⁷ Elbette vahye muhatap olmaması hasebiyle cehennemi hak eden insan; ne kadar ciddiye alıp değerlendirerek uzak duracaktır muamma olmasıyla beraber uyarını yapılması azabı daha da şiddetli kılacaktır.

4. Hutame:“Ufalayıp kırmak, tahrip etmek” anlamındaki hatm kökünde mübalağa ifade eden bir sıfat olan Hutame, Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı bir tek sûrede, “Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi” olarak açıklanmaktadır⁴⁸ (el-Hümeze 104/4-7). Cehennemim timine ait bir isim olabileceği gibi belirli bir kısmı ifade etmek üzere de kullanılmış olabilir. ⁴⁹ Kelimenin Kur'an-ı Kerim'deki açıklaması ile sözlük anlamı tam anlamda örtüşmektedir. Zira şiddetli

⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/70.

⁴⁵ Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*, el-Karia 101/10-11.

⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 65.

⁴⁷ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 17.

⁴⁸ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

⁴⁹ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

ateşin tutuşturulmuşu; karşısına çıkan her şeyi tahrip edip ve yakarak onun en iç kısmına kadar işler. Âhîret hayatındaki ceza karşılığını ve dolayısıyla cehennem ateşini maddî olarak değil manevi olarak kabul edenler hutamenin âyetteki izahına bakarak “kalpleri saran ateşli kaygı” şeklinde bir yorum getirmişlerdir. Fakat cehennem azabıyla ilgili âyetlerin tümüne bakıldığında böyle bir yorumu doğru kabul etmek çok da mümkün görünmemektedir.⁵⁰

5. Lezâ:Lezâ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yalnızca bir yerde geçmektedir. “Hâlis ateş” anlamında kullanılan Lezâ kelimesi, “bedenin uç organlarını söküp koparan” olarak nitelendirilir (el-Meâric 70/15-16).

6. Saîr:“Tutuşturmak, alevlendirmek” anlamına gelen Sair kelimesi; Kur'ân-ı Kerîm'de biri fiil olmak üzere on yedi âyette yer alır ve aynı zamanda sa'r kökünden bir sıfattır. Saîr; Kur'an'da bazen tutuşturulmuş, alevli ateş manasında; çoğunlukla ise cehennem bir adı olarak kullanılmıştır.

7. Sakar: “Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak” anlamına gelen sakr kökünden türeyen bir isimdir. Cehennem kelimesi yerine kullanıldığı dört ayet vardır, bunlardan; “yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran” şeklindeki manası Müddessir suresinde yer almıştır. Kurtubî'ye göre sakar; kemiği değil ama eti yakıp tahrip etmektedir(et-Tezkire, s. 448). Bahsedilen yorum bu kelimenin sözlükteki anlamı ve Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı ile örtüşmektedir.⁵¹

Tüm bu isimlerden ve tanımlamalardan da görüldüğü üzere; cehennem isimleri “ateş” kavramının farklı tanımlamaları etrafında çerçevenmektedir.

⁵⁰ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

⁵¹ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

1.3. KURAN-I KERİM'DEN CEHENNEM TASVİRLERİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.3.1. Nâr

“Ey İman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz...”⁵²

Bu ayette “Nar”, kesin anlam olarak cehennem ateşi manasında ifade edilmiştir. Ayette geçen ateş kavramına dünyevileşmiş bir mana katılmıştır. Bu manada ateşten kast edilenin toplum olması da mümkündür. Toplum o kadar olumsuz boyutlara meyleder ki, Allah’tan öyle bir uzaklaşır, manevi değerlerden öyle habersiz bir hale gelebilir ki, inanalar için cehenneme dönüşmüş bir yer haline gelebilir.⁵³

Kuran’ı Kerim’de 145 ayette geçen bu kelimenin 118 yerdeki manası cehennemdeki ateşi ifade eder. Bunlardan on iki ayette nar, “azap” tabiriyle ilişkilidir. “Nar-ı cehennem” terkibi de 9 ayette yer almaktadır.⁵⁴

Ahret hayatındaki dehşeti ifade etmek ve yanlış yapanları uyarmak için nâr kelimesiyle ilgili bazı tabirler kullanılmıştır. Bunlardan ön plana çıkanlar:

“Ateş azabı” anlamındaki “azabü’n-nar”⁵⁵, “ateşten elbise” anlamına gelen “siyabünmin nar”⁵⁶, “sığınacakları yer olan ateş” anlamına gelen “me’vahümü’n-nar”⁵⁷, “büyük ateş” anlamına gelen “ennaru’l-kübra”⁵⁸ ve “kızışmış ateş” anlamına gelen “narun hamıye”⁵⁹ tabirleri de kullanılmıştır.⁶⁰

“Nar” kelimesi “Hamıye” ile beraber kullanıldığında diğer ateşlere göre daha şiddetli ve kızgın olduğu ifade edilen; kızgın, alabildiğine sıcak, ateşin kızışması manalarına gelmektedir.⁶¹

⁵² Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali* et-Tahrir 66/6.

⁵³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 19/419.

⁵⁴ Bekir Topaloğlu, “Nar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/385.

⁵⁵ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Enfal 8/14.

⁵⁶ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Hacc 22/19.

⁵⁷ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, es-Secde 32/20.

⁵⁸ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-A’la 87/12.

⁵⁹ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Karia 101/11.

⁶⁰ Karagöz, İbrahim, “Nar maddesi”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.515.

⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/411.

“Nar” kelimesinin insanî tecrübenin sınırları içindeki maddi olgular ile karşılaştırıldığında anlaşılan şartlar ve durumlar teşbih ve mecazlar kullanılarak anlatılır.⁶²

1.3.2. Levvaha

Susuz kalmak, güneşin sıcaklığı, yakıp kavurmak, susuzluktan yanıp çehresini değiştirmek, “yakıp kavurarak karartmak, ortaya çıkmak, şimşek çakmak ve gözle görmek”⁶³ anlamına gelen “levh” kelime kökünde mübalağa ifade bir kelimedir.⁶⁴

“İnsanın derisini kavurur”⁶⁵. Anlamındaki ayetle manasını bulan “Levvaha” farklı şekillerde algılanmış ve çeşitli tefsirlerde yer almıştır.

Esed: “laha” fiilinin; “göründü”, görünür hale geldi veya ışık saçtı manalarından yola çıkarak; günah sahiplerinin geç de olsa hakikati anlayıp kabul etmeleri ile birlikte, pişman olarak, sorumlu oldukları eylemleri fark etmeleri neticesinde, ölüm ile hayat arasında bulunmaları şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmiştir.⁶⁶

Bayraklı; bu kelimeni “Kanmak bilmeyen bir susuzluk ve süreli bir deri kavurma” şeklinde, cehennemi ifade ettiğini söylemektedir.⁶⁷

Yazır ise; levvaha’nın, tüm bu anlamlara gelmesinin ihtimal dahilinde olduğunu söyleyerek, insana susamış veya sürekli beşeri kavuran, yüzleri karartan veya hep beşeri gözetten, saldıran anlamlarını ön planda tutarak, İbn Abbas’tan: “Sürekli deriler kavuran, yüzler karartan” anlamındaki açıklamayı da iletmektedir.⁶⁸

Tüm bu manalardan anlaşılacağı üzere Levvaha, bir yandan içinde bulunanlara kanmak bilmeyen bir susuzluk vermekte, diğer yandan da yakıcı özelliği ile derileri kavurmaktadır.⁶⁹

⁶² Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 3/1300.

⁶³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 20/138.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/164.

⁶⁵ Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, el-Müddessir 74/29.

⁶⁶ Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 3/1207.

⁶⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 20/138.

⁶⁸ Yazır, *Hak Dini*, c.VIII, s.164.

⁶⁹ Saygılı, *Kur’an’da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 23.

1.3.3. Hamim

Hamim; lügat itibariyle “şiddetli, sıcak, kaynar su”⁷⁰, anlamıyla beraber, “yakın, akraba veya dost veya soğuk su”⁷¹ anlamlarına gelir. Bu kelimenin “dost” anlamı tefsirlerde tercih edilmiş ve cehennemlik olanların hiçbir dostu olmadığı yönünde yorumlanmıştır. Bu manadaki bazı ayet mealleri şöyledir:

“Bu sebeple bu gün burada onun candan bir dostu yoktur”.⁷²

“... Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir yardımcıları olacaktır”.⁷³

Allah’a iman etmeyen ve ihtiyaç sahiplerini korumayan zalim ve kafirlerin hesap gününde kendilerini koruyacak ve onlara acıyacak kimse bulunmaz. Dünyada iken kendisine yardımda bulunan dost ve akrabaları hesap günü geldiğinde kendisinden kaçacaklardır.⁷⁴

“Aşırı sıcak özellikte kaynar su” anlamında Kuran’da 12 ayette geçen Hamim’in cehennemliklere içirilip, başlarından aşağı döküleceği ifade edilen cehennemin azap türlerinden biridir.⁷⁵

Cehennemliklerin dostlarının olmayacaklarını, onlara sıcak kaynar sudan başka serinletici bir su asla verilmeyeceğini ifade eden Hamim kelimesi cehennemlikleri ümitsizliğe mahkûm eden bir azap türüdür.⁷⁶

1.3.4. Yahmum

“Yahmum” bir ayette⁷⁷ hamim manasında kullanılabileceği gibi “ısı derecesi yüksek kapkara duman” manasında da kullanılabilir. Yahmum’u cehennemin isimlerinden biri olarak kullanabileceğimizi söyleyenlerden biri de Fahreddin er-Razi’dir.⁷⁸

Yahmum’a hayatta iken vicdanın üzerini örttüğü küfrün perdesi hasebiyle “kararan ebedi istikbal” yorumunu İslamoğlu getirmiştir.⁷⁹

⁷⁰ Ragıb El-İsfehani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (İstanbul, Çıra Yayınları, 2017), 432.

⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/69.

⁷² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Hakka, 69/35.

⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Mü'min, 40/18.

⁷⁴ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 23.

⁷⁵ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

⁷⁶ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 24.

⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Vakıa, 56/43.

⁷⁸ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

⁷⁹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, 1078.

Yahmum'u anlatan Ayet-i Kerime'de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar”.⁸⁰

Bazı âlimler “Yahmum”un “hamim”in dışında kömür gibi simsiyah olan şey, zifir ve kara duman manalarına geldiğini, simsiyah gölge isminin verilmesinin alay etmek amacıyla yapıldığını belirtirler.⁸¹

Dünyada serinlik veren gölge, cehennemde azaba dönüşerek, korkutucu ve esenlik vermeyen kapkara duman halinde cezalandırıcı bir niteliğe bürünecektir.⁸²

1.3.5. Semum

Semum, “seme” kökünden türemiş olan müennes bir kelimedir. Dokunduğu nesneyi zehir gibi etkileyerek, dokularına işleyen sıcak rüzgâr⁸³, sam yeli⁸⁴, delik, yılan, akrep gibi hayvanların zehri⁸⁵ manasındadır. Cehennemın bir türüne veya onun azabına işaret eden “semum,” Kuran'ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

“Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık”.⁸⁶ “İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde”⁸⁷. “Allah bize lütfetti ve bizi iliklere işleyen azaptan korudu”.⁸⁸

Yazır; “Semum” kelimesinin “ter gözeneklerine işleyen sıcaklık” manasına geldiğini söylemiştir. Havanın nüfuz ettiği gizli deliklere ve vücuttaki terlerin çıktığı yerlere “mesemme” çoğul anlamına da “mesam” yahut “mesemmat” denildiğini delil olarak getirmiştir. “Samm” ve “semum” un zehirleyici yahut ciltteki küçük deliklerin içine işler nitelikte; cinlerin, şiddetli sam ateşinden yaratılmış olması, cin ve şeytanın insana cilt üzerindeki gizli, küçük deliklerden girebilen, zehirleyebilen, yakabilen bir nitelikte olduğunu bildirir.⁸⁹

Bayraklı; sade ateşin (cinlerin bu yalın ateşten yaratıldığına dikkat çektikten sonra), cinin yaratıldığı ham madde olduğunu, zehirli olan ateşin de cinlerin işlevsel

⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Vakıa,56/43.

⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/127.

⁸² Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 25.

⁸³ Ragıb El-İsfehani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 748.

⁸⁴ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

⁸⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 18/531.

⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Hicr,15/27.

⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Vakıa,56/42.

⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, et-Tur,52/27.

⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/45.

açından hangi kaynaktan geldiğini açıkladığı görüşü nakletmiştir. Cin asıllı şeytanın da insanın erdemli tutumunu zehirleyerek zarar verdiğini ve insanı manevî olarak da zehirden kıvranan bir varlık haline getirdiğini ifade eder.⁹⁰

Ayrıca, “semum”un kavuran rüzgar ve aşırı sıcak manasından hareketle tehditkar bir rüzgar olduğu veya hareket halinde olan kokuşmuş bir rüzgar olabileceği ifade edilmiştir.⁹¹

Netice itibariyle bütün bu manalar bize “semum”un cehennem diyarının azap çeşitlerinden biri olduğunu veya sıkıntılı cehennem misali bir dünya hayatına işaret ettiğini anlatmaktadır.⁹²

1.3.6. Harik

“Yakıcı cehennem azabı”⁹³ anlamına gelmekte ve Kuran’da beş farklı ayette “azabu’l-harik”⁹⁴ terkihi içinde yer almaktadır. Cehennemin aşamalarından bir aşama diye de ifade edilmiştir. Bununla birlikte Harik, yangın ve yanış manasında da kullanıldığından, “yakmak istediğiniz fitne yangınının azabının tadına kendiniz de bakın haydi” demekle olabileceği belirtilmiştir.⁹⁵

Yüce Allah; “sırf iman ettikleri için” müminleri işkenceye tabi tutarak, bundan dolayı da asla tövbe etmeyenler için cehennemdeki cezaya ek harik cezasının da olacağını şu şekilde iletmiştir:

“Şüphesiz, inanan erkekler ile inanan kadınlara işkence edenlere ve sonra tövbe etmeyenlere cehennem azabı ve orada yanma cezası vardır”.⁹⁶

Bir başka ayette Yüce Allah azabını şöyle anlatmaktadır:

“Görseydin o inkâr edenleri: Melekler onların canlarını alırken yüzlerine ve arkalarına vuruyorlar, haydi yangın azabını tadın diyorlardı”.⁹⁷

Ayetindeki “yakıp kavuran azap, ölüm anında mı yoksa ahirette mi olacaktır?” sorusu müfessirler tarafından farklı şekillerde cevaplandırılmıştır. Ölüm

⁹⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/331.

⁹¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 18/531.

⁹² Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 27.

⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/431.

⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Al-i İmran, 3/181; el-Enfal, 8/50; el-Hacc, 22/9,22; el-Buruc, 85/10.

⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/431-432.

⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Buruc 85/10.

⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Enfal 8/50.

anında olacağını ifade edenler olduğu gibi (er-Razi), ahrette olacağını ifade edenler de (el-Haseb) vardır. ⁹⁸

Cehennem diyarından kurtulmak isteyenlere fırsat verilmeyeceğini ifade eden ayet şöyle buyurmaktadır:

“İzdiraptan dolayı oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri döndürülürler ve onlara: “Tadın yakıcı azabı” denir. ⁹⁹

Dünya hayatında gönül kapılarını tevhid inancına; akıl kapılarını da düşünmeye kapatanlara ahrette cehennemden kaçış kapıları kapanacaktır. ¹⁰⁰

Azabın yakıcılığına vurgu yapan Harik, cehennem diyarındaki ceza şekillerinden bir çeşidinin de yanmak olacağını ifade etmektedir. ¹⁰¹

1.3.7. Siccin

“Siccin”e genellikle şu anlamlar verilmiştir:

“Siccin”; siccin’den mübalağa ifade eden bir sıfat olarak “zindan” anlamına gelir ¹⁰².

Siccin’e, “hapis, devamlı, şiddetli, kötülerin kitabının konulduğu yer, açık ve ortada, dibinin çevresine çukur kazılmış hurma ağacı, şiddetli vuruş” manaları verilmiştir. ¹⁰³

“Siccin” ifadesine mecazen anlam yükleyenler de olmuş ve “devam etme” yahut “dayanma” manasından hareketle, günahkârların nitelikleri, sonuçlarından kaçabilme ihtimali olmaksızın yok edilemez şekilde kaydedilmiştir; denilerek “siccin” lafzına, “kayıtların kayıpsız ve kaçaksız şekilde tutulması” anlamı da verilmiştir. ¹⁰⁴

“Hapishane, derin çukur” anlamındaki “siccin” kelimesinin cehennem adı olduğunu da ifade edilmiştir. ¹⁰⁵

⁹⁸ Fahrüddin Er-Razi, *Tefsiri Kebir*, (Ankara, Huzur Yayınları, 2013), 11/337.

⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Hacc 22/22.

¹⁰⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 13/60.

¹⁰¹ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 28.

¹⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/315.

¹⁰³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 20/421.

¹⁰⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 3/1247.

¹⁰⁵ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227; Ragıb El-İsfehani, *Müfredat*, 700.

Kur'an'da aynı surenin iki ayetinde¹⁰⁶ geçen bu kelime şöyle ifade edilir:

“Hayır! Şüphesiz yoldan çıkanların defterleri kesinlikle siccin'dedir. Sen ne bilirsin siccin'in ne olduğunu? O, kodlanmış bir kitaptır”.¹⁰⁷

Allah, dünya hayatında kişinin yaptığı her kötülüğü kaydetmiş, vakti gelince hepsinin sahiplerine gösterileceğini iletmıştır. Bu mesajı ileten ifadelerde, günah işleyenleri korkutmak amaçlandığı gibi aynı zamanda insanı günaha yaklaşımdan sakındıran ibretli bir anlatım da vardır.¹⁰⁸

1.3.8. Azap

Azap kelimesi Arapçada “terk etmek, vazgeçmek, vazgeçirmek” anlamına gelen “azb” kökünden türeyerek “işkence, eziyet ve elem” anlamını taşımaktadır. Azap kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de 490 defa bahsi geçerken, genelde Allah'ın emir ve kurallarına karşı gelenlerin cezalarına verilen isim olarak bahsedilmektedir.¹⁰⁹

Kur'an-ı Kerim'de ilahi buyrukları tanımayanlara, gönderilen peygamberlere karşı gelenlere, onları yalanlayanlara, kâfirlere, zulüm ve haksızlık yapanlara dünya ve ahirette türlü cezaların gönderildiği ve gerçek azabın ahirette olacağı bildirilmiştir.¹¹⁰

Cehennem kavramı içerisinde geniş bir alana sahip olan azap kavramı, Allah'ın emir ve kurallarına karşı gelenlerin ahiret hayatında karşılaşacakları en üst ceza kavramıdır.¹¹¹

1.3.9. Dar'ül Bevar

“Dar'ül – Bevar” helak olanların yurdu manasında ifade edilen ve cehennem için kullanılan bir başka ifadedir.¹¹² Kuran- Kerim'de tek bir yerde¹¹³ geçen bu kelime şöyle ifade edilmiştir:

¹⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Mutaffifin, 83/7-8.

¹⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Mutaffifin, 83/7-9.

¹⁰⁸ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 30.

¹⁰⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Azap Maddesi”, (Erişim Tarihi 1 Haziran 2019).

¹¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, en-Nahl, 16/88.

¹¹¹ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 31.

¹¹² Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

¹¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İbrahim, 14/28.

“Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda toplumlarını helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi? Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır!”¹¹⁴

1.3.10. Su’ud Dar

Cehennem için kullanılan kavramlardan bir tanesi de “Su’ud-Dar” terkididir. “Su’ud-Dar” kötü yurt anlamına gelir. Kuran’da tek bir yerde geçer ve şöyle ifade edilir:

“Allah’a verdikleri sözü, onu antlaşma haline getirdikten sonra bozanlar, Allah’ın bitştirilmesini emrettiği şeyi bitştirmeyenlere ve yeryüzünde bozgunculuk çıkararlara gelince, böyleleri için lanet vardır ve yurdun en kötüsü de onların olacaktır”.¹¹⁵

1.3.11. Bi’sel Mihad

Ayet-i kerimelerde “yatak” manasında tercüme edilen “Mihad” kavramının kullanılmasında Allah’ın “o ne kötü bir yataktır, ne kötü bir mesken ve ne kötü bir kalma yeridir”.¹¹⁶ Bazı müfessirler tarafından, başka bir ayette geçen “Onlar cehenneme girecekler, o, ne kötü bir karargâhtır!”¹¹⁷İfadesindeki gibi “ne kötü bir karargâh veya kalış mekânı” şeklinde de ifade edilmiştir.¹¹⁸

Kuran tefsirlerinde ve meallerinde kelimenin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Kuran-ı Kerim’de 5 ayette¹¹⁹ geçen “mihad” kavramının “şer ve şiddet” anlamındaki ve “el-be’sa’u kelimesinden alınma “bi’se” ile beraber kullanılması manayı biraz daha kuvvetlendirerek, ifade edilmek istenilenin “kâfirler”e işaret ettiği ve bir araya gelecekleri yer olan cehennemın şerli, hem örtüleri hem döşekleri hem yorganları hem de yattıkları mekân olacağı ifade edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İbrahim, 14/28-29.

¹¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, er-Ra’d, 13/25.

¹¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Ali İmran, 3/197; er-Ra’d, 13/18; Sad, 38/56.

¹¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İbrahim, 14/29.

¹¹⁸ Razi, *Tefsiri Kebir*, 14/8.

¹¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, el-Bakara, 2/206; Ali İmran, 3/12, 197; er-Ra’d, 13/18; Sad,38/56.

¹²⁰ Razi, *Tefsiri Kebir*, 6/179.

1.3.12. Bi'sel Masir

Kur'an'da cehennem kelimesiyle birlikte zikredildiği ayetlerde ¹²¹ cehennemin kötü bir yer olduğunu ifade eden bu kelime ile ilgili müfessirler “varılacak kötü bir yer”¹²² , “ne fena dönüş yeri”¹²³, “ne kötü bir gidiş yeri”¹²⁴, “pek fena bir durak”¹²⁵ manaları vermişlerdir.

¹²¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Bakara 2/126; Al-i İmran 3/162; el-Enfal 8/16; et-Tevbe 9/73; el-Hacc 22/72; et-Tahrim 66/9.

¹²² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2/224; 7/526.

¹²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/415.

¹²⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 8/272.

¹²⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, 1/ 46.

İKİNCİ BÖLÜM

CEHENNEM ALGISI AÇISINDAN KURAN’I KERİM’DEKİ SAKINDIRMA YÖNTEMİ OLARAK “İNZÂR”

Cehennem algısı ve inzar metodu arasındaki ilişkiyi derleyeceğimiz bu bölümde ifade etmeye çalışacağımız şudur ki; Yaratıcının insan üzerindeki yöntemlerinden biri olan inzar; kişiyi olması istenmeyen mekândan ve durumdan uzak tutmak içindir. Kötülüğün ve kötünün varlığı ona yönelmeyi haklı göstermeyeceği gibi, sakındırılan mekânın veya durumun varlığı da ona ulaşılmasının istendiği anlamına gelmez. İşte bu sebeple incelemek istediğimiz; cehennem algısının tezahür ettiği insan davranışlarını inzar denilen sakındırma yönteminin ne ölçüde etkilediğidir. Cehennemini yani cezanın insanı hangi ölçüde motive ettiğine dikkat çekmeye çalıştığımız araştırmamızda sakındırma yöntemi olarak karşımıza çıkan inzarı mercek altına alacağız.

2.1. “İNZAR” KAVRAMININ TANIMI

Dinî literatür içerisinde inzar kavramı; vahyin muhatabı insana Allah’ın men ettiklerinden sakınmasını, korkmasını ve böylece Yaratıcının azabına sebep olacak fiil ve fikirlerden uzak durmasını temin eden uyarıların ulaştırılması ve sonuçlarından haberdar edilmesi anlamına gelmektedir.¹²⁶

İnsana yaratılışıyla beraber gösterilen iki yolun ve neticesinin bilgisi verilmiştir.¹²⁷ Inzar metodu; Yaratıcının tüm insanlar için söz konusu olan kurallarının hatırlatılarak doğru olanı seçmelerini veya doğru yoldan sapmamalarını ve fiska yönelmemelerini amaçlayan bir metottur.¹²⁸ Inzar kavramının “öğretici”, “korkutucu”, “sakındırıcı” manalarından anlaşıldığı üzere bu kavram, “öğretmek”, “bilgilendirmek” gibi eğitsel ve pedagojik anlamlar taşımaktadır.¹²⁹ Diğer anlamları kelimenin pedagojik anlamının sonucunu ifade etmektedir.

Inzar kavramı, ilk inen ayetlerde insanın hisleri üzerinde bir tesir oluştururken peyderpey inen ayetlerle birlikte bilgi alanına da tesir etmektedir. Tevbe suresi

¹²⁶ Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: Inzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, (İstanbul, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 65

¹²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İbrahim 14/7; İnsan 76/3-6; Beled 90/10; Şems 91/9-10.

¹²⁸ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: Inzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 69.

¹²⁹ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: Inzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 69.

122.ayet Medine döneminin sonlarına doğru nazil olmuş ve dinî ilimlerde bilgi sahibi olanlara verilen görev bu kavramla ifadelendirilmiştir. İşte bu durum inzar kavramının taşıdığı eğitim ve öğretim faaliyetleri manası içerisinde düşünülebilir.¹³⁰

Fatır suresinin 28.ayetindeki “Allah’tan (gereği gibi) yalnızca âlimler korkar” ifadesi bilgi sahibi olmakla korku arasındaki ilişkiyi bizlere sunmaktadır. Bu ayet ile anlamamız gereken şeylerden biri de şudur ki; insanın nefsinde ve evrende Allah’ı düşündüren, O’nun yüceliğinin fark edilmesini sağlayan, rahmetinin yanında helak ediciliğini ve gazabını idrak etmesi insana sunulan bilgi ile sağlanmaktadır. Bunun neticesinde sonsuz rahmet sahibi Allah’a duyulan sevginin yanında, rızasına ters yönde davranışlarla azabına uğrama ihtimalinden kaynaklı olarak korku duyan; bu sevgi ve korku arasında dengeli bir şahsiyet oluşmalıdır.¹³¹ Bu itibar ile anlamamız gereken bir mesele daha var ki; cennet ve cehennem zıt kavramların ortaya koyduğu sonuçların zıt mekânları değil, Allah’ın insanı eğiten yönüyle onu uyaran, doğruya yönelten, hata yaptığında önce tövbeyi ve affı hatırlatan yönleriyle onu eğiten mekanizmanın yaptırımsal alanlarıdır. Cennet ve Cehennemi sonsuz merhamet sahibi olan Allah’ın; inzar ve tebşir kavramları ile karşılanan eğitsel değerler nazarında ele almak gerekir.

Din eğitiminin en temel metotlarından olan sakındırma ve teşvik; Kuran’da eğitimin dinamizm kaynağını oluşturan metotlardır. Kuran’da insanın eğitim faaliyetlerine katılmasında korku ve ümit duygusunun bahsedilen sakındırma metoduna işlerlik kazandırdığına işaret edilir.¹³² Bu metodun Kuran’ın hemen her ayetinde takip edildiğini fark etmek mümkündür.

Sakındırma ve teşvik metodu, Hz. Peygamber’e peygamberlik görevinin verilmesinin ardından yakın ve uzak çevresine karşı uygulaması istenen ilk metottur ve Hz. Peygamber ilk davet ve eğitim hamlesini bu metotla yapmıştır. Kuran’da birçok yerinde birbirinden ayrılmayan bu iki metodun, özellikle Mekke döneminde ilk inen ayetlerde de görüldüğü üzere bu metotlardan sakındırmaya yönelik olanına ağırlık verildiği dikkat çekmektedir.¹³³

¹³⁰ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 69.

¹³¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (İstanbul, diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 142.

¹³² Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 64.

¹³³ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 65.

Cehennemın insan davranışları üzerindeki etkisini araştırdığımız bu çalışmada kavramsal olarak açıkladığımız Cehennemi ve bu neticeyi doğurabilecek davranışlara yönelim olmamasına dair uyarıların yapıldığı inzar kavramının pedagojik yönüyle psikolojik tavırların davranışa dönüşmüş biçimlerini ortaya koymak istedik.

2.2. İNZAR YÖNTEMİ VE KORKU PSİKOLOJİSİ

“Korku” psikolojik boyutlu bir kelimedir. Bütün insanlarda doğal, ortak ve evrensel duygu durumu olan¹³⁴ korku; herhangi bir tehlikeye karşı duyulan bunalım¹³⁵ olarak ifade edilmektedir.

Korku, sakınılması gereken bir şeyi beklemekten ve kötü bir şeyle karşılaşacak olmaktan doğan¹³⁶, insanın karşılaştığı tehlike ile orantılı tepkisel bir durumdur. Yani şahsı uyaran ve kendisini savunmasını sağlayan faydalı bir mekanizmadır.¹³⁷ Bu yüzden korku, insanlığın ve insanın kendisinin korunabilmesi için lazım olan duygudur.¹³⁸ Bunun içindir ki “korku, insanın insan aşamasına ulaşabilmesi için ödediği bir ücrettir.” tanımı yapılmıştır.¹³⁹

Çocukluk çağında başlarda sadece fitrattan kaynaklanan bir refleksten ibaret olan korku, ilk tezahür eden duyguların başında gelir.¹⁴⁰ Ancak çocuğun ruh, beden ve zihinsel gelişim durumlarına göre yine de erken sayılabilecek yaşlarda korkunun bilgiyle ilgisi olduğu anlaşılmıştır.¹⁴¹ Korkuları meydana çıkışlarına göre genel olarak, dört bölüme ayırabiliriz:¹⁴²

- a) Hoş olmayan bir hayat tecrübesi sonucunda ortaya çıkan korkular,
- b) Belirli şartlarda oluşan, şartlı reflekslerle ortaya çıkan korkular,
- c) Taklit edilen yahut öğrenilen korkular,

¹³⁴ Özcan Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, (İstanbul, 1990), 7.

¹³⁵ Ruşen-Oğuzkan Alaylıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, (İstanbul, 1976), 176;

¹³⁶ Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, 16.

¹³⁷ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, (İstanbul, 1991), s.289.

¹³⁸ Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, 11.

¹³⁹ Hans Zülliger, *Çocuklarımızın Korkuları*, (İstanbul, Cem Yayınevi, 1998), 9

¹⁴⁰ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, (İstanbul, İfav Yayınları, 1989), 239.

¹⁴¹ Beyza Selçuk Bilgin Mualla, *Din Öğretimi (Özel Öğretim Yöntemleri)*, (Ankara, Akid Yayınları, 1991), 102.

¹⁴² İbrahim N. Özgür, *Ailede, Okulda Çocuk ve Gençin Ruh Sağlığı*, (İstanbul, Metinler Matbaacılık, 1982), 175.

d) Şahsın kendine özel korkuları ki bunlar ya ruhsal bozukluklardan ya da beden yapısındaki anormalliklerden dolayı ortaya çıkan korkulardır.

Dinî korkuyu bu maddeler bağlamında değerlendirecek olursak; korku ruhî bir heyecan durumudur. Fakat konusu dinîdir. Dış görünüş itibariyle tabii korkuyla aynı olup, korkunun kaynağının diğerlerinden farklı özellikleri sebebiyle özel bir anlama sahip olmuştur.

Kuran-ı Kerim’de korku manasına gelen ve bu manada kullanılan farklı kelimeler vardır. Bu kelimeler birbirinden ince farklarla ayrılmaktadır. Bu durumu inceleyerek Kuran’da korku kelimesiyle ilgili bir kanıya varmak ve bu şekilde "korku uyandırarak sakındırma" anlamına gelen inzar kavramının etkisini tespit etmek mümkündür.¹⁴³

Kuran’da korku kavramını karşılayan diğer kelimelere nazaran daha çok kullanılan “havf” kelimesi¹⁴⁴ “hissedilen ya da bilinen bir işaretten dolayı irkilmek”, “bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak” manalarına gelmektedir¹⁴⁵. Kelimenin bulunduğu ayet-i kerimelere baktığımızda geniş bir kullanım alanı olduğunu görmek mümkündür. Dünyevi konuları ifadelendirmek için kullanıldığı gibi insanüstü bir makama, otoriteye, kaynağa karşı hissedilen korkuyu ifade etmek için de kullanılmaktadır. Havf kelimesinin bir değerlendirme yapıp ortak bir mana ortaya konduğunda “insanın algıladığı, düşündüğü veya gördüğü, tasarladığı tehlikeli durum, nesne, olay, kişi veya olay karşısında göstermiş olduğu doğal duygulanım durumu, ruhsal tepki”¹⁴⁶ olarak tanımlanır. Daha özel bir anlamlandırma ile havf; genel olarak görülmüş, duyulmuş ya da hissedilmiş, bir kuvvet veya güç karşısında kendi acziyetini anlayan insanın kalbinde oluşan korku¹⁴⁷ olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde havf, şahsın kendini tanıyarak acziyetini anlamasının sonucu şeklinde ortaya çıkmaktadır.

İnsanın sorumlu yani mükellef olmasının şartı, kendini tanıması mümkün olacak şekilde akıl gücüne sahip olmasıdır. Bu akıl gücüne sahip olan kişi dini olarak sorumlu yani mükelleftir. Allah’a iman ve itaat etmesi beklenir. Allah’ı bilip O’na

¹⁴³ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 72.

¹⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Bakara 2/38, 62, 112, 114, 155, 182, 229, 239, 262, 274, 277.

¹⁴⁵ Ragıb El-İsfehani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 229.

¹⁴⁶ Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, 16.

¹⁴⁷ Mevdudi, *Tefhimul Kuran Tefsiri*, (Ankara, İnsan Yayınları, 2017), 447.

inanmanın ilk aşaması insanın zayıflığının farkında olmasıdır. Bu durum insanda doğal olarak korku uyandırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de korku duygusunun tahrik edilmesi genel olarak Allah'ın kıyamet zamanı ya da ahiretteki azabının korku nesnesi olarak verilmesiyle yapılır. Bu şekilde insanın kendini tanıyarak dışı doğru yönelmesi amaçlanır. Bu şekilde insanın öncelikle kendi varlığının tüm gerçekliği ile tanınmasına yardımcı olan, daha sonra ise kendi dışına açılımına imkân sunan korku Kur'an-ı Kerim'de imanın gereği olarak görülür.¹⁴⁸

Böylelikle korkunun, korkunun kaynağına olan bilgi içerikli yakınlıkla daha bilinçli bir hal alması "haşyet" kelimesi ile ifadelendirilir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir durum, ayet-i kerimelerde haşyet duyulması arzulanan konunun Yaraticının azabının değil Yaraticının kendisinin olmasıdır.¹⁴⁹ Yani, Allah'ın zatını tanımayla aynı doğrultuda gelişip, büyüyerek ve kişiyi ihsana doğru yakınlaştıracak şekilde yüce bir saygıyı ve aşkın heyecanını uyandıran bir hürmet hissi anlamına gelen bir korkudur¹⁵⁰. Bu yüzden "haşyet, marifetle birlikte bulunan korkudur"¹⁵¹ denmiştir. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de de, "Allah'tan, kulları içinde (gereği gibi) ancak âlimler korkar"¹⁵² buyrulmuştur.

Allah korkusuyla ilgili değerlendirmelere bakıldığında genel olarak 2 kısma ayrıldığı görülmektedir:

a) Allah'tan gelebilecek herhangi bir ceza dolayısıyla oluşan korku ki bu durum Allah korkusunun başlangıcıdır.

b) Allah'ın azamet ve celali dolayısıyla oluşan ve gelişen korkudur. Bu korku Allah'a yakınlık nispetinde Allah'ı bilip tanıyanlarda, hakikat ehlinde meydana gelen korku olarak bilinir. Bu korkunun son bulması mümkün değildir. Çünkü Allah'ın celalini bilen insanların kalplerinde söz konusu korku en güzel şekilde bulunmakta ve devam etmektedir".¹⁵³

İkinci şıktaki korku tanımını psikolojik manadaki korkuya indirgemek güçtür. Çünkü bu manada Yaraticıya karşı duyulan korku başka bir şeyin korkusuna

¹⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Al-i İmran 3/17 5

¹⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Bakara 2/74, 150; Maide 5/3, 44; Tevbe 9/13; Ra'd 13/21; Ta-Ha 20/2-3; Enbiya 21/28,49, 90; Nur 24/52; Ahzab 33/39; Fatir 35/18; Ya-Sin 36/10; Zümer 39/23; Kâf 50/33; Haşr 59/21; Mülk 67/12; Abese 80/9; Beyyine 98/8.

¹⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/336.

¹⁵¹ İbn Kayyim el Cevziyye, *Medaricu's-Salikin*, (Ankara, İnsan Yayınları, 2019), 397.

¹⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Fatir 35/28.

¹⁵³ Razi, *Tefsiri Kebir*, 11/228.

benzemez. Bu korku hürmet ve saygı manalarını içerir ve daima sevgiyle karışık bir haldedir. Bu yüzden herhangi bir şeyden korkan korktuğu şeyden kaçarak uzaklaşmasına rağmen Yaratıcıdan korkan Allah'a yönelip ve yakınlaşmaktadır.¹⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de inzâr metodunun tesir etmesindeki gücün kaynağı, hakiki manada "korku" kavramının tanımıyla daha yakından ilgili olan birinci şıktaki korkuya kadar uzanmaktadır. Ayet-i kerimelerde devamlı ifade edilen (özellikle başlangıçta) Allah'ın emirlerine karşı çıkanların farklı türdeki azapla karşı karşıya kalacağı konusudur. Fakat insanın kendini aşarak varlığının esas nedenini bulma yolunda verdiği çabası neticelendikçe korku, "senden korkuyorum, ama cehenneminden çekindiğim için değil" şeklinde yeni bir yapıya dönüşecektir.¹⁵⁵

Zira inzâr hakkında denebilir ki; yöntem olarak insanı sıfırdan kavrayan özelliktedir. İnsanın hayvanî seviyeye, hatta daha aşağısına indiğinde¹⁵⁶, bu şekildeki yoğunluğa göre inzârın da ileri düzeyde etkileyici bir yöntem olması söz konusu olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de inzârın temelini meydana getiren Allah korkusu, seslendiği kişilerin müspet yöndeki değişiklikleri için bir yeterlilik düzeyi yahut hazır bulunuşluk aşaması denilebilir. Bu hazır bulunuşluk düzeyi yakalanmadan eğitsel hedeflere yönelik herhangi bir aşama kat edilmesi pek mümkün olmayabilir. Bu yüzden Kuran'da, özellikle ilk dönem muhataplarının psikolojik yapıları ve dini anlayışlarına uygun olarak bu ilk aşamanın oluşmasının öneminden bahsedilmiştir.¹⁵⁷

Bu açıklamalardan çıkarabileceğimiz netice; iman, inzâr ve korku arasında güçlü bir bağın var olduğudur. Denebilir ki başlangıç itibarıyla psikolojik olarak korku tanımına uyan kavramımız, ilahi eğitimi şekillendiren ve bütünleştiren diğer noktaların da (Allah'ın Rahman ve Rahim olması; yarattıklarına sonsuz merhamet ve adaletle muamele etmesi, duaları ve tövbeleri kabul eden, iyi olanları en mükemmel şekilde ödüllendiren..gibi özelliklere sahip olan ulu bir varlık olduğu bilgisinin) devreye girmesi ile psikolojik çerçeveden gittikçe uzaklaşır. Son aşamada ise, tüm manasını yitirmemiş olmakla beraber, Allah'ın sonsuz merhametinde sevmekle

¹⁵⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Mücedditler*, (İstanbul, 1994), 207.

¹⁵⁵ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzâr Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 76.

¹⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Araf 7/179.

¹⁵⁷ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzâr Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 77.

özdeşleşerek ve bütünleşir. Bu seviyede korku Yaraticının sevgisini kaybetme korkusudur.¹⁵⁸

2.3. İNZÂR YÖNTEMİ VE CEZA İLİŞKİSİ

Ceza kelimesi Arapçada “karşılık yahut karşılığını vermek” anlamlarına gelir. Daha geniş anlamıyla ceza “insanların davranış ve fiillerinin dünyadaki yahut ahretteki karşılığı”¹⁵⁹ şeklinde ifade edilir.

İnzâr metodunun ceza kelimesinin diğer anlamıyla yakından bir ilişkisi mevcuttur, bu anlamda ceza kavramı "uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için üzüntü, sıkıntı, acı veren uygulama"¹⁶⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Cezayı psikolojik yönüyle değerlendirecek olursak, istenilmeyen bir tutumdan uzaklaştırmak için uygulanan önleyicilerle yapılmaması istenen davranışı yaptıktan sonra, bu davranışın yeniden yapılmaması için belirlenmiş yasakları ifade etmektedir.¹⁶¹

Kur'an-ı Kerim'de gerek yasaklar ve gerekse önleyiciler; acı verici bütün uyarıları bünyesinde barındırır. Ve bu açıdan Kuran'daki ceza içeren ayetlerin inzâr ediciliği birçok şeyden daha açık şekilde öne çıkmaktadır. Böylelikle inzâr, insanı cezanın sınırlarına uzanan eylemlerini bastırarak cezaya uğramasına engel olacaktır. Bir başka ifadeyle inzâr; cezanın önündeki engel konumundadır. Bu engel kişinin cüz'i iradesini kısıtlamayacak şekilde sağlam ve sıkı olarak yapılandırılmıştır. Böylelikle cezaya giden yolun önünün kapatılması hedeflenmektedir.¹⁶²

Cezanın etkileri ne kadar duygusal, ruhi ve caydırıcı ise, uygulama aşamasına geçişe o denli daha az gerek duyulur. Kur'an-ı Kerim'de ceza kavramının saydığımız özellikleri, etkili duygusal yönü ve ruhi etkileriyle inzâr ediciliği, ilk planda yer almaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Kur'an-ı Kerim'de ceza kavramından daha çok inzâr yönteminden bahsedilebilir.¹⁶³

¹⁵⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, (İstanbul, İFAV Yayınları, 2013), 55.

¹⁵⁹ Adil Bebek, “Ceza Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 469.

¹⁶⁰ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, 255.

¹⁶¹ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi (Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, (Ankara, Sevinç Matbaa, 1988), 235.

¹⁶² Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzâr Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 83.

¹⁶³ Muhammed Kutub, *İslam'ın Etrafındaki Şüpheler*, (İstanbul: Beka Yayınları, 1991), 222.

Netice itibariyle denebilir ki; inzâr metodu Kur'an-ı Kerim'de cezanın onun önüne geçen özelliğidir. Ve aynı zamanda onu tamamen saran kırmızı alarmı ve güvenlik sistemidir.¹⁶⁴

2.4. İNZÂR VE TEBŞİRİN METODOLOJİK İLİŞKİSİ

"Tebşir" kelimesi "beşr", "büşr" ve "bişr" kökünden gelmektedir ve "müjdelemek", "sevinçli ve hayır haber getirmek", sevindirici bir sonucu bildirmek" gibi anlamları ihtiva eder¹⁶⁵. İnzâr'ın da korkutarak sakındırma ve men etme anlamlarına geldiğini de ifade etmiştik.

İnzâr, korku unsuruna içersin de yer veren ve insanın acı duygusuna hitap eden durumlardan haberdar edilmesiyle tebşir; içinde sevinç ve sevgi unsurunun bulunduğu ve kişinin haz duygusuna hitap eden haberlerin verilmesine yöneliktir¹⁶⁶.

İslam terbiyesinin bu iki metodu (inzâr ve tebşir) Allah'ın insanı rağbetten doğacak lezzet, nimet ve refah ile sakındırmadan meydana gelecek elem, acı, kötü sonuç üzerine üzülmeye fitratı ile yaratılmasıyla bina edilmiştir¹⁶⁷.

İnsanı terbiye ve ıslah etme metodu Kur'an-ı Kerim'de terğib (yani tebşir) ve terhib (yani inzâr); ümitlendirmek ve korkutmak şeklindedir. Mükâfat ve mücazat manası iki taraflı olarak uygulanmazsa, insanın ıslah ve terbiyesi mümkün olmaz. Yalnızca mükâfat yahut yalnızca ceza gösterilse insan ümitsizliğe düşer, tamamen kendini bırakır. Bu yüzden terğib (yani ümit) ve terhib (yani korku) dengeli olarak ifade edilmelidir.¹⁶⁸

Tebşirde insanı iyi davranışlarda bulunmaya teşvik etme yöntemi vardır. Allah'ın iyilik yapanları mükâfatlandıracağını bildirmesi¹⁶⁹ insanı iyiliklere teşvik ettiği söylenebilir. İnzâr ise Kur'an-ı Kerim'in korku yöntemiyle insanı doğruya yönlendirmek için kimi zaman başvurduğu yollardandır ve korku metodunu içerir.

¹⁶⁴ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzâr Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, .84.

¹⁶⁵ Ragıb El-İsfehani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 61-63.

¹⁶⁶ Ragıb El-İsfehani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 742.

¹⁶⁷ Morteza Soleimani, *Kuran'da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzâr*, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019), 120.

¹⁶⁸ Morteza Soleimani, *Kuran'da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzâr*, 118.

¹⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Hac, 22: 15; Gafir, 23: 51; İnsan, 76: 11-22; Nebe, 78: 31-36; Mütaffifin, 83: 22-26.

Çünkü korkutma ifadesi şiddet sahnelerini bünyesinde barındırır; şiddetin bir özelliği ise kalpleri hassaslaştırmaktır. İnsanoğlunun zorluk vaktinde psikolojik olarak, ufacık ürpertileri bile hissedebilecek bir halde oldukları bilinmektedir. Bu yüzden Kuran, kişilerin bu şekildeki psikolojik durumlarını göz önüne alarak telkinde bulunmaktadır.¹⁷⁰

İnzâr metodu cezayla, tebşir metodu ise mükâfatlarla işlevini yerine getirmektedir. Cezanın günahkâr ve suçlularla, mükâfatın da itaat eden ve iyilikseverlerle ilgisi vardır. Bu şekilde her etki sahası, içinde bulunduğu şeyden etkilenmektedir. İnsan suçu oranında ceza sahasına yaklaşıırken aynı şekilde durumun iticiliğini hissedecektir. Bu kişi ceza alanına yaklaştıkça ödülün cazibe sahasından da uzaklaşacaktır. Ve böylece ödüle ulaşmaya yönelik umudu azalacaktır. Bununla birlikte müspet amelleri yerine getirme düzeyinde mükâfata yakınlıkta cazibe alanı artar ve cezanın iticiliği etkisini kaybetmeye başlar. Bu ikisinin de ötesinde son olarak kulluğun zirvesi olan noktada, tasavvufi de olarak vuslata erme aşamasında, insan mükâfatların en haz verici olanı Allah'ın cemalini görme isteği ve ümidiyle hakka bağlılığı sıkıca gerçekleşmişken azabın korkusu bu bağlılığa etki eden unsur olma özelliğini kaybetmek üzeredir. İşte bu noktada kişi rıza-i ilahiyi mükâfat arzusu ve azap korkusunun ötesine taşımayı başarmış ve insanın asıl varması gereken noktaya ulaşım sağlamış demektir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Morteza Soleimani, *Kuran'da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzâr*, 119.

¹⁷¹ Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzâr Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, 89.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEHENNEM ALGISİNİN İNSAN DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLARI

Teorik çalışmasını yaptığımız cehennem kavramının ve tasvirlerinin insan psikolojisi ve davranışları üzerindeki etkisine yönelik gerçekleştirdiğimiz araştırmamızın bulgularına ve yorumlarına bu bölümde yer verdik. Bulgulara ulaşmak için mülakat yöntemini kullandık, muhatapların yaş aralığı 18-21 yaş olarak belirledik. Yaşın bu aralıkta tutulma sebebi muhatapların ailede ve kurumsal çerçevede aldıkları din eğitiminin yaşantılarına nasıl yansıdığını değerlendirirken aynı zamanda hayatlarını hangi çizgiler üzerinde devam ettirmek istediklerine yönelik amaçlarını anlamak üzerinedir.

Çalışmamızın teorik alanda benzerlerinin olduğu söz konusudur fakat yapılan çalışmalardan farklı olarak cehennem algısının insan davranışları üzerindeki etkisine görüşme tekniklerinden bireysel olanı kullanılarak başvurulmuştur. Yapılan araştırmalarda genel olarak kullanılan veri toplama tekniklerden “görüşme” yahut “mülakat”; daha öncesinden hazırlanan soruların sorulduğu ve karşımızdaki kişi veya kişilerin sorulan sorulara verilen cevaplara yönelik bir söyleşi şeklindedir.¹⁷²

¹⁷² Elif Kuş, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nitel mi, Nicel mi?*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2003), 50.

GÖRÜŞMECİ NUMARASI	YAŞ	CİNSİYET	AİLEDE DİNİ EĞİTİM ALMA DÜZEYİ	KURUMSAL NİTELİKTE DİNİ EĞİTİM ALMA DÜZEYİ	KURAN MEALİ İLE DİNİ EĞİTİM ALMA DÜZEYİ
K.1.	18	KIZ	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK
K.2.	18	KIZ	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK
K.3.	18	KIZ	İYİ	ORTA	ORTA
K.4.	18	KIZ	ORTA	DÜŞÜK	ORTA
K.5.	18	KIZ	ORTA	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.6.	19	KIZ	DÜŞÜK	ORTA	ORTA
K.7.	19	KIZ	ORTA	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.8.	19	KIZ	ORTA	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.9.	19	KIZ	İYİ	İYİ	ORTA
K.10.	19	KIZ	ORTA	ORTA	ORTA
K.11.	19	KIZ	DÜŞÜK	İYİ	ORTA
K.12.	20	KIZ	İYİ	ORTA	DÜŞÜK
K.13.	20	KIZ	DÜŞÜK	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.14.	20	KIZ	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK
K.15.	20	KIZ	ORTA	DÜŞÜK	ORTA
K.16.	20	KIZ	İYİ	ORTA	ORTA
K.17.	21	KIZ	ORTA	ORTA	DÜŞÜK
K.18.	21	KIZ	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK
K.19.	21	KIZ	DÜŞÜK	ORTA	ORTA
K.20.	18	ERKEK	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK
K.21.	18	ERKEK	ORTA	ORTA	DÜŞÜK
K.22.	18	ERKEK	ORTA	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.23.	18	ERKEK	DÜŞÜK	ORTA	ORTA
K.24.	18	ERKEK	ORTA	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.25.	19	ERKEK	İYİ	İYİ	ORTA
K.26.	19	ERKEK	ORTA	ORTA	DÜŞÜK
K.27.	19	ERKEK	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK

K.28.	19	ERKEK	ORTA	DÜŞÜK	ORTA
K.29.	19	ERKEK	ORTA	ORTA	DÜŞÜK
K.30.	20	ERKEK	DÜŞÜK	ORTA	DÜŞÜK
K.31.	20	ERKEK	DÜŞÜK	DÜŞÜK	ORTA
K.32.	20	ERKEK	ORTA	ORTA	DÜŞÜK
K.33.	20	ERKEK	ORTA	ORTA	ORTA
K.34.	20	ERKEK	İYİ	ORTA	ORTA
K.35.	20	ERKEK	İYİ	İYİ	ORTA
K.36.	20	ERKEK	DÜŞÜK	DÜŞÜK	DÜŞÜK
K.37.	21	ERKEK	ORTA	DÜŞÜK	ORTA
K.38.	21	ERKEK	ORTA	ORTA	DÜŞÜK
K.39.	21	ERKEK	DÜŞÜK	ORTA	ORTA

Görüşmenin Planlanması ve Yapılması

- Hazırlık aşaması; görüşmedeki özel amaçların kararlaştırılması, yönteminin belirlenmesi, cevaplayacakların hakkında bilgi elde edilmesidir.
- Düzenleme aşaması; yapılacak olan görüşmeye uygun ortamın sağlanması, yöneltilecek olan soruların hazırlığı, görüşme yapılacak cevaplayıcının ve görüşmecinin zihni olarak sürece hazır olmasıdır.
 - Görüşmenin Yönetimi; görüşmecinin karşısındakine saygılı duyması ve dikkatlice dinlemesi, görüşmeci kişinin cevaplayıcıyı güdülemesidir.
 - Kapanış; görüşmecinin görüşme sonuna gelindiğini bildirmesidir.
 - Değerlendirme; görüşmeci sıcağı sıcağına değerlendirilmesidir.¹⁷³

Bu planlamayı da dikkate alarak yaptığımız görüşmelerimiz neticesinde elde ettiğimiz bulgularına ve yorumlarına bölüm içi alt başlıklarda yer verdik.

¹⁷³ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, (Ankara, Pegem Yayıncılık, 2001), 181.

3.1. CEHENNEM TASVİRLERİNİN ZİHİNSEL ALGILANIŞ BİÇİMLERİ

Dinler tarihi alanında yapılan çalışmalar, neredeyse tüm dinlerde ölümden sonraki hayatın yaşanacağı, işte bu hayatta insana dünyadaki imtihanında yapıp ettiklerinin karşılığında ödül veya ceza verileceği düşüncesinin var olduğunu göstermektedir. İnsanoğlundaki adil olma ve adaletli yaşama duygusu ve karşılık görme beklentisi de ahiret hayatındaki ödül ve cezanın varlığını gerekli hale getirir. İslam dini özelinde gerek ayet ve hadislerde bulunan, gerekse bu ayet ve hadislere dayanan veya farklı etkilerle meydana gelen cennet ve cehennem tasvirleri bir hayli çeşitlidir. Bu tasvirler içerisinde kimi din adamlarının, insanları etkilemek için cehennemi anlatırken yapılan tasvirlerde kendilerine özel pedagojik açı ve yöntemler çerçevesinde abartılı ifadeler yer verdikleri, doğruluğu ispatlanamayan haberler ilettikleri de görülmektedir.¹⁷⁴

3.1.1. Ateş Tasavvuru

Yaptığımız görüşmelerde görüşmecilerin bu şekilde mübalağalı ifadelerine rastladık. Cehennemin nasıl bir yer olduğunu sorduğumuzda “Orası ateşin olduğu bir yer. Azabın çok zor olduğu, burada kılmadığımız bir vakit namazın kızgın saclar üzerinde orada sürekli kılmak zorunda kalacağımız bir yer.” (K1Z, 19.) şeklinde korkunç işkence manzaralarından bahseden görüşmecilerimiz mevcuttur. İşkencenin boyutunu abartarak anlatmayı caydırıcı nitelikte düşünmenin haklı tarafı olmakla birlikte negatif yöndeki etkisi de yadsınamaz. Buna örnek olarak bir görüşmecimizin şu ifadesine yer vermek istiyoruz: “Cehennemin korkunç bir yer olduğu anlatılıyor. Bu doğru olabilir fakat o kadar korkunç sahnelerden söz ediliyor ki ben Allah’ın işkence etmekten hoşlandığını düşündürmeyi amaçladıklarını ve bunu kasten yaptıklarını düşünür oldum.” (K1Z, 19.) Bu ifadelerden çıkarabileceğimiz sonuç şudur ki; gerçeklikten uzaklaşılan durumlarda amaçlanan hedeflerin dışına çıkan yanlış düşünceler mevcut olabilir. Bu mübalağalı ifadelerin aksine ümit ve korku arasındaki dengeyi kurmak mühimdir.

Naslarda var olan zemine bakıldığında insanoğlu ile Allah arasındaki asıl ilişki sevgi ve rahmete dayanır. Allah’ın rahmetinin genişliği kişiyi nasıl olsa affedilirim düşüncesi çerçevesinde rehavete sevk etmemeli fakat af dilediğinde de

¹⁷⁴ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227-233.

Allah'ın affedeceğini bilmeli ki ümitsizliğe de düşmesin. Esmâ-i hüsnâda yaratılmışlara, yaratılmışlar içinde özelde insana yönelik olanlardan yalnızca iki yahut üçü kahr ve gazap içermekte, geriye kalanlar ise karşılıklı rıza ve muhabbet anlamını taşımaktadır. İnsanın bu anlamdaki ümidi de bu yöndedir. Görüşmecilere Allah'tan korkup korkmadıklarını sorduğumuzda bir görüşmeci şu ifadeleri kullandı; "Allah'ın affediciliğinin gazabından çok olduğunu düşünüyorum. Cehennemle uyarıyor ama oraya gitmemizi istemediği için ve bizi affetmek için tövbe edelim diye anlatıyor." (Kız, 20.) Oluşan bu kanaat kişinin hem bilgisi hem ümidi çerçevesindedir. İslam dininde amaçlanan şey kulun emirlere itaat etmesi, Allah'ın kulunu dünyada ve ahrette ödüllendirmesidir. Ceza kavramı asli unsur olmamakla birlikte kötülüklerin önlenmesi için bir tedbirdir. Ödül ve ceza ile ilgili farklı naslardan ulaşılan netice ile görülmektedir ki ödüllerin en büyüğü mutluluk içinde sonsuzluk, azabın en büyüğü de ıstırap ve yok oluşturdur. Makdisi'nin de ifade ettiği şekliyle bekâdan öte bir nimet, zıtları yiyip mahveden ateşten öte bir azap yoktur. (el-Bed' ve't-tarih, I, 185.)

3.1.2. Cehennem'in Niteliği

Kuran'da cehennemi tasvir eden ayetlerin konusu; cehennemin yapısallığından çok işleyişi yani azap türleri ile ilgilidir. Fakat Allah'a inanıyormuş gibi görünenlerin cehennem diyarının en alt aşamasında olacağını ve cehennemin yedi girişinin olduğunu söyleyen nasslarla cehennemdeki "dar mekân"ı anlatan ayet ve "derin kuyu" anlamına gelen haviyeden bahseden nasslarda cehennem diyarının yapısıyla ilgili bir takım bilgiler verildiği bilinmektedir.¹⁷⁵ Görüşmecilerimiz cehennemin daha çok inanmayanlar için olduğunu ifade ederken bu ayetlerde duymuş oldukları muhatapları dile getirdiler. Bir görüşmecimiz: "Cehennem aslında Allah'a inanmayanların ve ondan korkmayanların yeri bence. Çünkü biz inanıyoruz ve hata yapmamaya çalışıyoruz. Cehennemin anlatıldığı sahneler Allah'a inanan bir insan için korkunç bir son olur. Allah kendisine iman edeni, inanmayanla aynı cezayla cezalandırmaz. Yani ben böyle inanıyorum." (Erkek, 20.) ifadelerini kullanarak inanıyor olmanın kendisine kattığı ümit duygusunu ifadelendirmiş oldu.

¹⁷⁵ Topaloğlu, "Cehennem", 7/227-233.

Naslar içersindeki İslami anlayış temelinde Yaratan ile yaratılan arasındaki ilişkinin uluhiyet cihetinden rahmete, kulluk cihetinden tazime dönüşen bir muhabbete dayanması amaçlanmıştır. Bununla beraber, eğitilmesi oldukça güç nitelikteki kişiler için ceza, farklı dinlerdeki gibi İslam dininde de bir yaptırım gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuran’da cehennemi anlatan azap ateşin çeşitli etkileriyle yakıcı bir halde anlatılmıştır. Bu ateş alevlenen, sönmeye başladıkça yeniden tutuşturulan, vücudu saran, tahrip edici yakıcılığı ile bedeni pişirip parçalayan ve iç organlara kadar ulaşan bir ateştir.¹⁷⁶

Yaptığımız görüşmelerde cehennemin nasıl bir yer olduğuna dair tasvir yapmasını istediğimiz görüşmecilerin hemen hepsi “ateş” ve “yanmak” kavramlarını kullandı. Örneğin bir kaç görüşmecimiz cehennemi tasvir etmemizi istediğimizde: “Cehennem sanki çok derin bir kuyu gibi ateş ve lavın var olduğunu düşünüyorum.”(Erkek, 19.) , “Azap beni korkutuyor. Cehennem ateşinin çok yakıcı olduğunu duydum korkuyorum.” (Kız, 20.) İfadelerini kullandı.

Araştırmamız neticesinde elde edilen verileri değerlendirdiğimizde cehennem kavramının tasviri daha çok ateş kavramı üzerinden yapılmakta olup zihindeki karşılığının görsel olarak ifade edilmesi istendiğinde kırmızı renkli, derin, kuyuların var olduğu, çeşitli işkencelerin yer aldığı, yüksek duvarlı mekânsal ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Aslında cehennem mekândan çok işlevselliği açısından muhataplarına sunulmuş olsa dahi insan zihninin somutlaştırma eğilimi cehennemi mekânsal ifadelerde bu şekliyle kendini göstermektedir. Görüşmecilerimize cehenneme dair bilgilerinin kaynağını sorduğumuzda bizzat Kuran meali okuyarak değil, çocukluk döneminde ailede ve farklı eğitim kurumlarda alınan dini eğitim almış olanların anne babalarından, öğretmenlerinden duymuş oldukları ile bu bilgileri elde ettikleri sonucunu gördük. Eğitim aldıkları kişilerin kendilerin meal üzerinden bir anlatım yapıp yapmadıklarını sorduğumuzda ise yine büyük bir çoğunluğu meal eğitimi almadıklarını ifade etti. Aslında cehennem ile ilgili hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz tek kaynak olan Kuran’ı hiç okumadan, insanın ebediyen yaşayacağı iki mekândan biri olan cehennem ile ilgili bilgi sahibi olmanın sağlıklı sonuçlar doğurmadığını az sonra bahsedeceğim konuyla ilişkilendirmiş olayım.

¹⁷⁶ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227-233.

3.1.3. Cezanın Yaptırım Gücü

Görüşmecilerimize cezanın ve ödülün amelleri üzerindeki etkisine yönelik sorular yönelttiğimizde genel olarak aldığımız cevap “Yapmam gerekenleri biliyorum ama çoğu zaman yapamıyorum.” Şeklinde olmuştur. Kişinin iradesini kullanarak seçmiş olduklarının sorumluluğunu üstlenmesi ve bunun neticesinde alacağı karşılığın tam anlamıyla ne olacağını bilmesi şarttır. Muhataplarımızdaki eksik cehennem bilgisi sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirmeleri konusunda eksiklik yaşıyor olmalarının sebeplerinden en güçlü olanıdır. Zira insan sonucunu bilmediği veya eksik bilgi sahibi olduğu durumlarda yapması gerekenleri öteleyebilir, gereken önemi ve özeni gösteremeyebilir. Bu noktada karşımıza çıkan meal okuma ve dini bilgiyi kaynağı olan Kuran’dan bizzat öğrenmeye yönelik eksikliğimiz dini eğitim anlamında karşımıza çıkan en büyük eksikliklerimiz arasında yer almaktadır. Görüşmecilerimize cehennemi tasvir eden ayetlerden bir kaçını okuyup, okuduğumuz bu ayetlerin kendileri üzerindeki tesirini sordüğümüzde aldığımız cevaplardan bir kaçına yer vermek istiyoruz: “Ya bu ayetleri duyuyoruz o anlık korku oluyor ama sürekli hatırlamadığımız için çok etkili olmuyor. Duyduğum anda etkiliyor.” , “Böyle kötü bir şey duyunca iyi olmaya çalışırsınız ya. Kamçılıyor. Duyduğum bu kötü cümleler iyi davranmamı sağlıyor.”, “İçim rahatsız oldu, kötü oldum, hayal edince korktum.” Bu cümlelerde de görüldüğü üzere kişi ancak bilgi sahibi olduğu, hatırladığı konuları ciddiye alır ve ona göre hareket eder. İnsanın yapısı korktuğu gerçeklikten kaçmaya meyilli olduğu için bilmemeyi tercih edebilir. Fakat bilmeyi istememek var olan gerçekliği ortadan kaldırmayacağına göre, hakkıyla bilip olması gerektiği şekilde davranmak tek yoldur.

3.2. KORKU VE CEZA KAVRAMLARININ EĞİTSEL DEĞERLERİ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ

3.2.1. Cezanın Psikojik Etkisi

İnsan; akıldan, ruhtan ve bedenden meydana gelen, psikolojik ve sosyolojik tarafları olan bir varlıktır.¹⁷⁷ Allah insanı bazı zıt kuvvetlerle birlikte yaratmıştır. İnsanın iç dünyasında unutkan olma, aceleci olma, nankör olma, menfaatçi davranma, ümitsiz olma, ihtiras sahibi olma şeklinde negatif yönler bulunabileceği gibi; öğrenme isteği beseleyen, olaylardan ders çıkarma özelliği olan, konuşma ve dinleme becerisi olan, hoşgörü ve merhamet sahibi olma şeklinde pozitif yönler de vardır.¹⁷⁸ İnsanda var olan bu negatif taraflar, kişiyi hata yapmaya, yanlış yapmaya ve günah işlemeye yöneltebilir. Bu olumsuz özelliklerin düzeltilerek erdeme dönüşmüş haliyle insana geri verilmesi ancak eğitim ile mümkündür.

Eğitim, insan ile var olabilen bir durumdur. Eğitim bir toplumun geniş ve çok yönlü faaliyet alanlarındandır. İnsanoğlu hayatı boyunca eğitimle iç içe olur.¹⁷⁹ Din eğitimi, öğretimle birlikte süregelen bir terbiye eylemidir.¹⁸⁰ Din eğitimi alanında doğru yolu işaret etme, insana yaradılışındaki amacını açıklama eylemi Allah tarafından insanın ilmine sunulmuştur. Rabb insanları bilgilendirip öğretime, sonra bazı yasaklar ve cezalar belirleyip eğitime başlamıştır. Hz. Âdem'e eşyanın bilgisini vererek öğretim faaliyetini gerçekleştiren Allah, bir takım davranışları yasaklayan emirlerle de insanlık tarihindeki eğitim faaliyetini başlatmıştır.¹⁸¹

İnsanı yaratan ve onu eğiten Allah, insanın psikolojisini de en iyi şekilde bilendir. İnsanın şahsında bulunan nitelikleri, kişiyi motive eden şeylerin neler olduğunun bilgisine sahip olan; şüphesiz onu yaratan varlıktır. Netice itibarıyla insanoğlunun eğitilebilmesi için nefsinde taşıdığı niteliklerin bilinmesi mecburidir. İnsandaki bu nitelikleri bizlere gösteren ve dikkati çekmek isteyen Allah'tır.¹⁸² İslami

¹⁷⁷ Mehmet Şanver, *Kuran'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, (İstanbul, Pınar Yayınları, 2015), 37.

¹⁷⁸ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, (İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2003), 37-38.

¹⁷⁹ Nurettin Fidan, Erden Münire, *Eğitime Giriş*, (Ankara, Feryal Matbaacılık, 1991), 18.

¹⁸⁰ Mustafa Usta, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma Ve Ekolleşme Sorunları*, (İstanbul, Marmara Üniv. İ.F.A.V. Yayınları, 2001), 25

¹⁸¹ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 133.

¹⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Fussilet, 41/53; ez-Zariyat, 51/21.

perspektifte eğitim faaliyeti insan fıtratı üzerine şekillendirilmektedir. Eğitimin ilkeleri insanın fıtratına göre belirlenmektedir.¹⁸³

İslam'da eğitim, dinin esaslarına bağlı olarak, insanı sapkınlıktan doğru yola, karanlıktan aydınlığa ulaştırmak için zaman ve mekân ayırt etmeksizin hak olan dini dile getirerek, tüm insanların hizmetine sunmaya güç yetiren Müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam temel ile mümkündür.¹⁸⁴ İslam eğitiminin uzun süreli amacı ahireti hedefte tutarak, oradaki imtihandan başarılı çıkmak için insanı hazırlamaktır.¹⁸⁵

Allah, insanın dünyadaki imtihanda başarılı olması için onun uyması gerekenleri, kendisine vahiyle iletmekte, dünya imtihanını kaybedenlerin karşılaşacaklarını da yine kendilerine bildirerek, onları bu ürkütücü sonda uzak tutmakta ve cehennemden bilinmesine yönelik eğitimi gerçekleştirmektedir. Kuran'da cehennemden bahsedilmesindeki asıl amaç, insanları yanlış ve yapılmaması gereken davranışlardan uzak tutmaktır. İşte bu aşamada cehennemden anlatılmasındaki amaçla eğitimin amacı kesişmektedir.¹⁸⁶ Yaptığımız görüşmelerde Allah'ın cehennemi yaratmış olmasının maksatlarını sorduğumuzda aldığımız cevaplardan birini paylaşmak istiyoruz: “ Mesela bir anne balkona yaklaştığını gördüğü çocuğuna; ‘Oraya gitme, düşersin canın yanar.’ uyarısını yaptığında bu cümle annenin çocuğunu sakındırmak istediği sona işaret eder.”(Kız, 20) Aldığımız bu cevap Allah'ın ceza yöntemini anlamış bir bireyin cevabıdır. Zira azabı içeren ceza ve bu cezaya götüren amelleri bilen kişi ve Allah'ın insanı uyararak bu cezaya ulaşmasına engel olmak için zikrettiğini kabul etmiş kişi ancak ceza ile eğitimin amacına ulaştığı kişilerdendir.

3.2.2. Korku Teması

İnsanın eğitiminde kullanılan yöntemlerden cezayı ve bu yöntem içerisinde yer alan korkuyu insan davranışları üzerindeki etkisiyle ele aldığımızda yaptırım gücünü görmek mümkündür. Kuran'da korkuyu anlatan kelimelerden birisi havf,

¹⁸³ Bayraktar Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, (İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2016), 111-112.

¹⁸⁴ Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 114.

¹⁸⁵ Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 303.

¹⁸⁶ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 134.

diğeri ise haşyettir. Havf, doğuştan var olan ve insanda gönül boyutunda bulunan bir duygudur. Havf; insana Allah'ın huzurunda kendi acizliğini, güçsüz oluşunu hatırlatır. Haşyet'in, birinci anlamı saygı duymak, ikinci anlamı da korkmaktır. Haşyet, Allah'ın yüceliğinin karşısında insanın kendi güçsüzlüğünü görmesidir.¹⁸⁷

Korku; üzölmek, sevinmek, heyecanlanmak, sevmek ve kızmak gibi insanda doğuştan taşıdığı duygulardan biridir. Kuran'ın anlatımlarında korku psikolojisine vurgu yapıldığı görölmektedir. Kuran'ın ifadelerinde Hz. Musa peygamberin psikolojik bir özelliğı olarak korku ve endişeye dikkat çekilmiştir. Bu anlatımlarda, öncelikle; Allah Teala, Hz.Musa'yı Firavun'a tebliğ vazifesi için gönderdiğinde, Hz.Musa kardeşı Harun'u kendisine yardımcı olsun diye görevlendirmesini istediğini Allah'a iletmiş ve iki kardeş de Firavun'a giderken korkularını ve endişelerini ifade etmişlerdir.¹⁸⁸Yine Hz. Musa sihirbazların büyüleri karşısında da korktuğı,¹⁸⁹yılan haline gelen asasından korkması¹⁹⁰ Kuran'da ifadelerini bulmuş ve Yüce Allah insandaki korku psikolojisine bu şekilde işaret etmiştir.

İslam korku duygusunun merkezinde kalbi görür. İnanma duygusu ile korku ve ümit duygusu bir arada yaşar. Korku ve ümit duygusu birlikte gelişir. Bu şekilde olmasaydı, korku duygusu insanın şahsiyetini sarıp sarmalar ve insan her şeyden korkar hale gelirdi. Korkuyu frenleyen ve ona yön veren ümidi de insanın ruhuna yerleştiren Allah, ümit duygusunun da eğitilmesi ister.¹⁹¹ Ceza ve ödölün temsilcileri olan cennet ve cehennem bir arada oluşu birbirini tamamlayan bütüncöl bir eğitim yöntemidir. Görüşmecilerimize cennetin yani ödölün olmadığı ama cezanın yani cehennem olduğu ve bunun tam tersi şekilde cezanın yani cehennem olmadığı fakat ödölün yani cennetin olduğu bir sistemin amelleri üzerindeki etkisini sorduğumuza aldığımız cevaplar gösteriyor ki; birinci durumda yani cennetin varlığı cehennem yokluğu söz konusu olduğunda kişiler cezanın yaptırım gücünün daha kuvvetli olduğuna vurgu yaparak davranışlarını kontrol etme noktasında güçlük çekebileceklerini ifade etmişlerdir. Cennetin yokluğu ama cehennem varlığı söz konusu olduğu durumlarda ise cezanın yaptırım gücünün yüksek olacağını ama bu sefer de ödölün yokluğunun kişiyi ümitsizliğe düşürebileceğini ve bu ümitsizliğin

¹⁸⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 18/494.

¹⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Taha, 20/24-35, 45-46; el-Kasas, 28/34.

¹⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Taha, 20/67.

¹⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Taha, 20/21; el-Kasas,28/31.

¹⁹¹ Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 258.

öfke ve isyana kadar gidebileceği yönünde yorumlar dile getirmişlerdir. İlahi gücün tuttuğu dengenin mükemmelliği ile anlamak ve anlatmak istediğimiz şudur ki; ümit ve korku arasındaki denge insanın fitratına uygun olan bununla birlikte yaptırım gücünün yüksek olduğu görüşmeler ile de sayısal anlamda da öne çıkacak şekilde fark edilmiştir. Çünkü zorlandığı noktada ödülü göz ardı edip bu lüksten vazgeçebileceğini ifade eden insan, her şartta cezanın varlığı yok olmadığında cezayı göz ardı etmenin mümkün olamayacağı gerçeğini göz önüne sermektedir.

Korku duygusuyla beraber gelişip ortaya çıkan bir diğer duygu ümittir. Eğer ümit duygusu olmasaydı korku insanı sarardı. İşte o zaman insan her şeyden korkar hale gelirdi. Ümit bu durumu ayarlamakta ve dengede tutmaktadır. İnsan büyüdükçe bu iki duygu da büyüyüp gelişir. Korku ve ümit insanın hayatındaki eğilimlerin yönünü ve sınırını belirler.¹⁹²

Doğası gereği insanın ruhu korku ve ümitle bezelidir. Yaradılışı gereği bu şekilde bir yapıya sahiptir. Ümit ve korku, gerçekte hayata yön vererek, insanın hareketlerini ve hedeflerini tespit ederek, duygu ve düşüncelerini ayarlamasına yardımcı olur. İnsan, yapacaklarını korku ve ümide göre düzenler. İnsanın ruhunda taşıdığı korku ve ümit çizgisi, insanda bulunan diğer çizgilerden daha güçlü ve daha çaplıdır. Çünkü bu çizgi insanın ruhunda ilk olarak karşılaşılan çizgilerden biridir ve insanın kendi “ben”ine en yakın olanı budur.¹⁹³

Kuran’da Allah’ın iyi olan kulları için kullandığı “...korku ve ümit içinde Rablerine dua ederler”¹⁹⁴ ifadesinde korkunun ileriye götürülmemesi gerektiği ve ümitle dengelenmesi gerektiği görülmektedir. Bu iki duygu, insanın hayatındaki yönelişlerini ve hedeflerini belirlemektedir. Çünkü insan, korkusu ile ümidi kadar hayatını programlamakta ve kendisine bazı hedefler belirlemektedir.¹⁹⁵

İslam, insanın kalbinde taşıdığı korku duygusunu eğitirken yani korkma özelliğini konusunda eğitim verirken, korkması gerekenleri de öğretmektedir. Başka bir ifadeyle korku duygusunu doğru yöneltmesini amaçlamaktadır. Onu başıboş bırakmaz. Korkmanın bilgiyle ilişkili olduğunu ifade etmeyi aksatmaz. Zihinleri ve kalpleri bilgi ile eğitilmemiş olanlar kimden, neden ve nasıl korkulacağını

¹⁹² Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 254.

¹⁹³ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, (İstanbul, İşaret yayınları, 1987), 103-106.

¹⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Es-Secde, 32/16.

¹⁹⁵ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, (İstanbul, Timaş yayınları, 1999), 87.

bilemezler. Allah, Kuran’da uyarının kimlere yönelik olduğunu ifade ederken, kimlerden ve nelerden korkulacağını da anlatmaktadır.¹⁹⁶

“İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun”.¹⁹⁷

Kur’an, insanların çevre etkisinden dolayı değil, Allah’a karşı korku duygusu da besledikleri için tavırlarını düzeltmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁸ Allah’a karşı duyulan korkunun insanı kendisine emredilen işi yapmaya yönelttiğini, Allah’a isyan etmenin önüne geçtiğini¹⁹⁹ söyleyen Allah, yalnızca O’ndan korkmamız gerektiğini de ifade eder:

“...Onlara de ki: Dünya menfaati önemsizdir. Allah’tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez”.²⁰⁰

Dünya ile ahiret arasındaki farkı öğreterek, korku dengesinin kurulacağını ve ahiret hayatındaki faydaların takva sahipleri için üstün bir değer teşkil ettiğini bilerek korku dengesi sağlanacaktır²⁰¹. Korku normal biçimde kanalize edilirse eğitimde istenilen sonuç elde edilebilir.

Dünyadaki sınavlardan korkan bir kişi, gerçek sınav olan ahiretteki sınavlardan kesinlikle korkması gerekmektedir. Allah, ahiret hayatını insandaki korkuya yön vermek adına bir hedef haline getirmiş ve korku duygusuna obje olarak ahireti göstermek için zihni ahiret hayatında yaşanacak olan hadiselerle çekmiştir.²⁰² Bu hadiselerde insanın başına gelecek olan karşılık “ceza” ile sunulmaktadır. Yüce Allah’ın yolunu izleyen ve Kuran’ın çizdiği dairede hareket edenlere Allah’ın kitabında çeşitli ödüller vaad edilirken, cezalardan da söz edilir. İnsanlara ödül hakkında her zaman bilgi vermek, her ne kadar onu iyiliğe teşvik etmek olsa da, bazı fitratlarda olumsuz yönde etkileyebileceği açıktır. Bu nedenle, Yüce Allah, ödülü ve cezayı Kuran’da bir araya getirmiş ve insanda var olan dengeyi korumuştur.²⁰³

¹⁹⁶ Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 256.

¹⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Al-i İmran, 3/175.

¹⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, El-Ahzab, 33/37.

¹⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, El-Maide, 5/44.

²⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, En-Nisa, 4/77.

²⁰¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 5/231.

²⁰² Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 257-258.

²⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Al-i İmran, 3/12,15; el-Araf, 7/8-9; el-Beyine, 98/6-8.

3.2.3. Cezanın Yaptırım Gücü

Ceza eğitimde önemli bir yere sahiptir. Ceza, iyi bir alışkanlık kazandırmaktan ziyade, olumsuz davranışları önlemek için kullanılmaktadır.²⁰⁴ Eğitim ve ceza hukukunun bulunduğu yer, caydırıcı niteliğe sahip olmalıdır. Allah cehennemden bahsettiği ayetlerde, günahtan kaçınmak için insanları nasıl cezalandıracağını, eğitimle cezanın caydırıcılığına işaret etmektedir. Karakter eğitiminde ilke ve iradenin rolü esastır. İradenin çekirdeği olan itaat ise başlangıçta ödül ve ceza ile sağlanır.²⁰⁵ İradeye doğrudan etkisi olan eğitim yollarından biri de cezadır.

İslam, suçlu ve suçluya acı çektirmeyi amaçlamaz. Ceza metodu ile suça yönelimin sakındırılması ve ortaya çıkacak olan suçun ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Çünkü ceza engel olmak, aynı zamanda da davranışın kötü olduğuna yönelik bilgiyi vermektir. Ceza olgusu insanda bir silkelenme ve kendine gelme meydana getirir.²⁰⁶ Başka bir deyişle, İslam'da ceza ve cehennem anlatılarının asıl amacı insanların kendilerine gelmesini sağlamak ve onların cezalandırılmasını önlemektir.

Yüce Allah, yaratmış olduğu insanı başıboş bırakmamış, ona eylem neyin ve kimin zarar vereceği bilgisini de sunarak²⁰⁷ yanlış olan davranışlardan sakınmaları için bilgi vermiştir.²⁰⁸

Allah kulunu cezalandırmak için var etmemiştir. Dünyanın ve ahiretin saadeti üzerine kurallar belirlemiş ve kulunu bu kurallar çerçevesinde teste dahil etmiştir. Dünyaya ve ahirete uyum sağlamak, bu iki yerde mutlu olmak, İslam dininin ve peygamberlerinin amaçladıklarındandır.²⁰⁹ Yaradılışlarına ve Allah'ın koymuş olduğu yasalara aykırı davrandıkları için günah işleyenlerin ruhlarında oluşan kir, onları doğal bir süreç ile cehenneme iter, cehennem de onları adeta cezpeder.²¹⁰

²⁰⁴ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, (İstanbul, İ.F.A.V. Yayınları, 2011), 66.

²⁰⁵ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, 46.

²⁰⁶ Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, 186.

²⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Kehf, 18/103.

²⁰⁸ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 142.

²⁰⁹ AYTEKİN BULUT, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, (Ankara, D.İ.B. Yayınları, 2004), 50.

²¹⁰ Yavuz, "Azap Maddesi", 304.

Ahirette insanın karşılaştığı ödül yahut ceza, dünya hayatındaki davranışıyla bağlantılıdır. Dünya hayatında, Allah'ın yasak olarak belirlediği eylemlerden kaçınanlar, ahiretteki azaptan emin olacaklar ve amelleri kendilerini koruyacaktır. Ancak Allah'ın bu dünyada yasakladığı eylemlerden uzak durmayanları da amelleri orada azaba düşürülecektir.²¹¹

Kuran'da cehennem anlatılarının asıl amacı kişiyi Allah'a, doğru olana, hayır işlemeye, adil olmaya, barış içinde yaşamaya çağırarak, küfür günahından, şirk batağından, dalalet tuzağından, azgınlık yapmaktan, zulmetmekten ve günah işlemekten sakındırarak ve bütün insanlığa, dünya hayatında yaptıkları hayır ve şer sebebiyle hak ettiklerinin noksansız şekilde verileceği ahrete hazırlamaktır. Allah cehennem anlatılarında, insanlara yönelik uyarılarının yönünü geniş tutmakta ve ayrıntılı bir şekilde yapmaktadır. Hangi davranışların nasıl bir sonuca sebebiyet vereceğini açıklamıştır. İnsanlara bu cezaları hatırlatarak saygı duymaları ve günahlardan uzaklaşmaları amaçlanmaktadır. Yüce Allah bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir:

“Onları üstlerinden ve altlarından gölgeler gibi ateş kaplayacaktır. Allah kullarını sürekli böyle sakındırıyor. Ey kullarım artık emirlerime karşı gelmekten sakınınız”²¹²

Allah, emir ve yasaklarına karşı çıkanlara göstereceği azap ve cezaları açıklamasının nedenini bu ayette ifade etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın vereceği cezaları Kuran'da açıklamasının amacı, insanların bu cezaları gerektiren davranışlarda bulunmalarına engel olmak ve bu cezalarla cezalandırılmasını gerektiren davranışlardan vazgeçirmektir. Yüce Allah, aynı zamanda, dünyada cehenneme düşecek davranışları yapan insanların pişmanlıklarını da gündeme getirmekte ve bu dünyada, iş işten geçmeden ve zaman geçmeden iyi işler yapılması gerektiğini ifade etmektedir:

“İşte o gün cehennem getirilir. O gün insan her şeyi hatırlayacak, ama bu hatırlamanın ona ne faydası olacak? “Ah keşke bu hayatım için önceden bir şeyler yapsaydım!” der”²¹³

²¹¹ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 144.

²¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ez-Zümer, 39/16.

²¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Fecr, 89/23-24.

Örneğin bir futbol maçının belli kuralları vardır. Maçın kurallarına uymayan oyuncuya önce sarı kart sonra da kırmızı kart gösterilir. Aynı şekilde Allah, insanın dünya ve ahiret hayatındaki mutluluğu için bir takım kurallar koymuştur. Bu kurallara uymayanlar için önce uyararak sakındırmakta, ardından devam eden fillere yönelik kırmızı kart yerine geçerli olan cehennem ateşini göstermektedir.²¹⁴

3.3. CEHENNEM TASVİRLERİNİN KİŞİNİN AMELLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kuran'ın anlatım tarzı insanın tabiatıyla uyumlu şekildedir. Allah Kuran'da azab içeren ayetleri ifadelendirirken o ayetleri insanların anlayıp algılayacağı biçimde, örnek vererek ve karşılaştırma yaparak anlatır. Kuran, cehennem kavramının geçtiği ayetlerde insanın bilgi sahibi olduğu veya olmadığı yönlerden karşısına çıkacak olan azabın ürkütücü sahnelerini tasvir ederek, insanı günahahtan uzak tutmayı yani sakındırmayı hedeflemektedir.²¹⁵

Unutkanlık özelliğine sahip olan insanın, zihnini diri ve dinç tutmak ve insanı uyarmak için Allah cehennem hayatını Kuran'da tasvirlerdirerek insanın algı dünyasında önüne sermektedir. Görüşmecilerimize cehennemi anlatan ayetleri okuduklarında davranışlarına dikkat etmelerine etkisi olup olmadığını sorduğumuzda aldığımız cevaplar gösteriyor ki; insan daima bildiği üzere hareket eden, unuttuğunda rehavete kapılan bir varlık. Bu yüzden ceza ile ilgili okumaları yapmanın gerekliliği davranışların eksilen yönleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Allah insana sürekli olarak bunun hatırlatmasını yapmaktadır.

Kuran'ın anlatım tarzının birincil özelliği, zihni manaları ve nefsin hallerini anlatırken tasvire yönelmek, onları duyularla algılanabilecek hale getirip tablolaştırmak, yine tasvir metodunu izleyerek nimet ve azap tablolarını sanki karşımızda duran somutlaşmış tablolar halinde sermektedir.²¹⁶

Tasvir yöntemi, Kuran üslubunun en kuvvetli anlatım şeklidir. Kuran gözle görülen olayların, manzaraların, zihinde var olan soyut ifadelerin ve ruhi hallerin

²¹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 20/194.

²¹⁵ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 147.

²¹⁶ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2007), 338.

yanında insan tipleriyle beşer tabiatını da, hislere ve hayale hitap edecek tarzda – tasvir yöntemine başvurarak tablolaştırır. Bu tablolara öyle canlılık katar ve öyle hareketlilik verir ki, zihinde meydana gelen o soyut ifadelerin hareketli şekillere bezendiği; o ruhi hallerin canlı bir sahneye evrildiği; insan tiplerinin canlanarak hayat bulduğu ve beşer tabiatının da cisimleşmiş bir hale büründüğü görülür. Muhatap, Kuran’ın bu tasvir yöntemini, bizzat şahit olduğu bir olay olarak zihninde canlandırabilir.²¹⁷

Kuran kıyamet günü ifadelerinde; dirilişi, hesap anını, nimet ve rızkı, azap ve işkenceyi anlatır. İnsana yaşanan dünya hayatından sonra vaad edilen ahiret hayatını anlatmakla yetinmez, aksine hissedilebilen bir tablo, hareket edebilen bir canlı, bariz bir şahıs haline getirir. Müslümanlar bu âlemi yaşamışlar, sahnelerini görmüşler gibi bu sahnelerden etkilenmişlerdir. Kimi zaman içlerini ürperti ve korku sararken, kimi zaman da ruhlarını huzur ve refah sarmıştır. Bu yüzden onlar vaad edilen o gün gelmeden evvel onun bilgisine sahiplerdir.²¹⁸ Kuran’ın bu tarzda anlatım yapma amaçlardan biri şüphesiz yine insan üzerinde hissedilir bir etki oluşturarak, onu bahsi geçen âleme hazır hale getirmektir.

Cehennem, Kuran’da yüreklere dokunan bir tarzla ve hissedilebilir bir heyecan içinde ifade edilmiştir. Kuran’ın cehennemi anlatan ifadeleri oldukça tesirlidir. Kuran, cezayı hak edenlerin cehenneme girmelerinden²¹⁹, ateş azabının insana dokunacağından²²⁰, insanların karın bölgelerine ateş doldurmalarından²²¹, ateşe dayanmaktan²²², ateşin yüreklere işleyişinden²²³, söz ettiği gibi bazı ayetlerde de ateşin şiddetinden söz ederek insanları, taşlarla beraber cehennemin yakıtı²²⁴ şeklinde anlatır.

Kuran’ın ahiret hayatını ifadelendiren tasvirlerine göz atıldığında, insan kendini oralarda dolaşıyor gibi düşünür. Kuran’ın etkileyici ifadeleri, insanın hayal eden zihninin elinden tutarak, sonsuz menzillerde seyahate çıkarır. Bedeni cehennemin ateşleri içersinde, ruhu da pişmanlıklar içersinde yanıp tutuşan ve

²¹⁷ Seyyid Kutub, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, 54.

²¹⁸ Seyyid Kutub, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri*, 42.

²¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Al-i İmran, 3/192.

²²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Al-i İmran, 3/24.

²²¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Al-i İmran, 3/10.

²²² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, en-Nisa, 4/30,56; el-A’la, 8712; el-Ğaşiye, 88/4; el-Leyl, 92/4; el-Karia, 111/3.

²²³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, el-Hümeze, 104/7.

²²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, el-Bakara, 2/24; et-Tahrim, 66/6.

kavrulan cehennem ehlinin, ibretlik halini anlatır.²²⁵ Allah, tüm bu anlattıkları ve tasvir ettikleriyle, beşerin ibret alarak bu duruma düşmemesi için onu sakındırmaktadır.

Kuran'da cehennemi anlatan ve tasvir eden ayetler onun yapısından ziyade işleyiş tarzını, yani azabın türlerini konuları arasına almıştır. Bununla birlikte münafık olanların cehennemde en alt mertebesinde olacağını²²⁶, ve cehennemde yedi kapısının olduğunu²²⁷ anlatan ayetlerle cehennemdeki “dar mekân”ı anlatan ayet²²⁸ ve “derin kuyu” anlamına gelen haviye kavramından söz eden ayetlerde, cehennem yapısıyla ilgili bazı bilgilere yer verildiği görülür.

Cehennemi anlatan ayetler onu canlı bir varlık gibi tasvir etmekte ve onun konuşuyor olmasından²²⁹, öfke duymasından²³⁰ bahsetmektedir. Allah'ın ahiret hayatını ve bizim asıl konumuz olan cehennem mekânının ehlini ve cehennem hayatını ayrıntılı ve sanki canlandırılmış sahnelerle insanlara sunmasındaki amaç, insanların ahiretteki cezayı ve ıstırapı hak ettiren davranışlardan uzak durmalarını sağlamaktır. Allah, ayetlerinde cehennemden bahsederken gerçek bilgiyi vermenin yanında, görselliği de kullanarak insanı bilgi sahibi yapmakta, dikkatini çekmekte ve yasaklardan uzak durmasını amaçlamaktadır. Cehennem anlatıldığı ayetlerde suç işleyenlerin o gün yalnız kalacaklarını, çaresiz olacaklarını, pişman olacaklarını ve ümitsiz kalacaklarını, bu şekilde azap çekeceklerini tıpkı canlı bir tasvirle ifade edilmekte ve o gün gelmeden önce sakınmaları gerektiğini tavsiye etmektedir.²³¹

Cehennem anlatıldığı tasvirlerle bakıldığında sorumlu olanların, adeta anlatılanları yaşamışlarcasına muhatap alındıkları görülür. Cehennem anlatılırken kullanılan bu tasvir özelliği başlı başına güçlü bir caydırıcılığa ve sakındırıcılığa sahip niteliktedir.²³²

Kuran'da çokça dile getirilen ceza şekli ateştir. Bu yüzden olmalı ki, cehennemde suçlu olanların cezalandırılmasında akla en önce gelen ceza şekli ateş ile olandır. Cehennemdeki azap şeklinin genel olarak ateş kavramı üzerine kurulu

²²⁵ Şadi Eren, *Kur'an'da Gayb Bilgisi*, (İzmir, Işık yayınları, 1995), 223.

²²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, en-Nisa, 4/15.

²²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Hicr, 15/44.

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Furkan, 25/13.

²²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Kaf, 50/30.

²³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Mülk, 67/8.

²³¹ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 153.

²³² Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 154.

olması, insanın ateş azabı karşısında zayıf oluşu, ateşle ilgili korkusu düşünülünce birçok anlam taşımaktadır. Ateş denen varlık pis olanı yakarak yok ederek temizler ve bunun gibi ahret hayatında da günah işleyenlerin kirlerini yakıp temizleyecektir.²³³ Bu ateşin sönmeyeceğini söyleyen Allah bunu şu şekilde ifade ediyor:

“... Onun ateşi sönmeye yüz tutunca onun alevini arttırırız.”²³⁴

Ahret hayatındaki cehennem ateşinin dünya hayatındaki ateşlerde olduğu gibi belli bir süre yandıktan sonra bile söndürülemeyeceğini, derecesinin düşmeyeceğini anlatan ayetler insanlara, cehennem ve cehennem azabının hafife alınmaması gerektiği konusunda uyarmaktadır.

Cehennem ateşinin insanı her yerinden sarıp sarmalayacağını ve sanki suçlu olanın ateş çemberinde cezasını çekeceğini anlatan ayetin meali de şu şekildedir:

“Onların üstlerinden ve altlarından gölgeler gibi ateş kaplayacaktır.”²³⁵

“Sekarın ne olduğunu nereden bileceksin? Bırakmayan ve terk etmeyen bir ateştir. İnsanın derisini kavurur”²³⁶. Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi cehennemde var olan ateş, kızgındır. Azaptan vazgeçmeyen ve insanın peşini asla bırakmayan, onun en yakın arkadaşı ve samimi bir dostu gibi onu hiç terk etmeyen, derileri kasıp kavuran özellikte bir ateştir. Bu şekilde dehşet içeren ve insanı ürküten cehennem ateşinin, cismi yakıp bedenlerin iskeletlerini ortaya çıkartacağını, yanan derilerin tekrar insanın kemiklerine giydirileceği ve azabın bu şekilde devam edeceğini Allah şu şekilde ifade etmektedir:

“Ateş onların yüzlerini yakar, dişleri sırtıp kalır”²³⁷. “Şüphesiz ki ayetlerimizi inkâr edenleri, gün gelecek bir ateşe sokacağız. Onların derileri piştikçe derilerini başka derilerle değiştireceğiz ki acıyı duysunlar...”²³⁸

Cehennemde acı ve azabın son bulmayacağını, derilerin yandıkça acıya duyarsızlaşmayacaklarını, acının ve azabın tam manasıyla hissedilebileceğini, pişmiş

²³³ Galip Türcan, *Kuran'da Ahiret İnancı*, (Ankara, Azizandaç Yayınları, 2006), 42.

²³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-İsra, 17/97.

²³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ez-Zümer, 39/16.

²³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Müddessir, 74/27-29.

²³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Mü'minun, 23/104.

²³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, en-Nisa, 4/56.

olan derilerin yeni derilerle tazeleneceğini haber veren Kuran, bu azabın korkunç ve ürpertici olduğunu bir kez daha gösteriyor.

Cehennemdeki ateş cezasının yanında, dünya hayatında helal ve harama dikkat etmeyerek istediklerinden yiyip içenlere de denk bir ceza olarak, insanın boğazından takılı kalan dikenli bitkiler, kaynamış sular ve irinler birer ceza ve azap şeklinde ifade edilmektedir. Allah'ın ilettiği ve hakikatin anlatıldığı vahiy, bu cehennemlik insanların zihinlerine ve kalplerine nüfuz etmediği için, irinli suyun da midelerine öyle kolayca inemeyeceği, cehennemliklerin acılarının ve susuzluklarının dindirilmeyeceği ifade edilmektedir. Cehennemlik olanların bağlı olmalarından, zincire vurulmalarından da bahseden Allah, o azaptan kurtulmanın mümkün olmayacağını bizlere iletmektedir.²³⁹

Kuran'da yer verilen bir başka azap da, cehennemlik olanlara kaynayan su içmeleri ve vücutlarından baş aşağı bu sulardan akmasıdır. Kuran ayetlerinde suçluların kaynar su ile cehennem arasında dolaşıp duracakları²⁴⁰ ifade edilmekte ve kaynar su azabından söz edilmektedir. Cehennemliklerin, karınları acıktığı zaman dikenli bitkilerden ve zakkum denen yiyeceklerinden ve kızgın ateşte yanarak kavrulacaklarından dolayı susayacaklar ve onlara içmeleri için kaynar su ve irin içirilerek yeni bir azapla karşılaşacaklardır. Allah bu konuyu şu ifadelerle anlatır:

“ Yaptıklarına uygun bir karşılık olarak orada ne bir serinlik ne de bir soğuk içecek bulacaklar. Ancak kaynar su ve irin içecekler.”²⁴¹

“İşte bu kaynar su ve irindir. Onu tatsınlar.”²⁴²

Cehennemde azap görenlerin kaynar suya, susamış olan develerin suya saldırması gibi saldırarak o sudan içecekleri de Kuran'da şöyle beyan edilir:

“Kesinlikle zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınlarınızı dolduracaksınız. Onun üzerine kaynar sudan içeceksiniz. Onu susuz develerin içişi gibi içeceksiniz. İşte yargı günü onların ziyafeti böyle olacaktır”.²⁴³

²³⁹ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 187.

²⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, er-Rahman, 55/44.

²⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, en-Nebe, 78/24-25.

²⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, es-Sad, 38/57.

²⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, el-Vakıa, 56/52-56.

Zakkumdan ve dikenli bitkilerden tadan cehennemlikler, bunların acı tatlarından ve yenilince boğazlarına takılmalarından, pis kokularından rahatsız olacaklar ve bu yiyeceklerden kaynaklanan susuzluk hissinden kurtulmak için aynı zamanda ateşte yanma azabından bunaldıkları için, serinlemek isteyerek sıkıntı ve dertlere bir nebze belki çare olur diyerek kaynar sudan içmeye can atacaktırlar. Cehennemlik olanların kana kana içecekleri bu kaynar su bağırsakları parça parça eden²⁴⁴ özelliğe sahip bir sudur.

Allah'ın ayetlerinden, irin denen azap türünün cehennemlik olanlara hem içecek şeklinde hem de yiyecek şeklinde verileceğini biliyoruz. Cehennemlik olanlar irini tiksindirici bir tadı olduğu için tek seferde değil de yavaş yavaş içecekler ve bu durumdan o kadar bunalacaklar ki defalarca ölümü arzu edeceklerdir. Fakat ölümü bu denli istemek bile cehennemliklere fayda etmeyecektir. Bu konudan da Kuran'da şu şekilde bahsedilir:

“Ardından da cehennem vardır ve orada kendisine irinli su içirilecektir. Onu yudumlamaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecek ve ona her yandan ölüm gelecek, oysa o ölecek değildir. Bundan öte şiddetli bir azap ta vardır.”²⁴⁵

Kaynar su ile birlikte irin cezasına da çarptırılacağını söyleyen Allah, kişiyi korkunç ve tiksindirici olan ceza şekillerini gündemine alarak, kullarını sakındırmayı hedeflemektedir.

Bunun gibi ayetlerle Allah, cehennemdeki ateşi ve azabını anlatırken bahsettiği korkunç tablolarla, insanın bu durumlardan ders almasını ve bu ateşe düşmeye neden olan davranışlardan uzak durmasını istemektedir. Allah sakındırarak ve korku vererek insanları eğitmekte ve günah işlememeleri için bu anlatımlara yer vermektedir.²⁴⁶ Görüşmecilere davranışlarına dikkat etmeleri hususunda cehennemin etkisini sorduğumuzda aldığımız cevaplardan biri : “Cehennemi zihnimde tasarladığım zaman korku filmi izlemiş gibi oluyorum. Hem insani davranışlarım hem de dini vazifelerim konusunda kendime çeki düzen vermeme sağlıyor.” (Kız, 19.) şeklindeydi. Bu ve buna benzer cevaplar gösteriyor ki kişinin amellerini yerine getirmesinde, vazifelerini ötelememesi gerektiğinde ve yanlış olanı terk etmesi

²⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Muhammed, 47/15.

²⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İbrahim, 14/16-17.

²⁴⁶ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 156.

gerektiğinde zihninde canlanan cehennem azabının vermiş olduğu korku düşüncesinin yaptırım gücü oldukça yüksektir.

Allah, cehennemlik olanların cehennemi gördükten sonra yaşayacakları pişmanlık duygusunu, dünya hayatına dönmek isteyişlerini, var olan tüm mallarını fidye vererek ateş azabından kurtulmak isteyişlerini, cehennemin bekçilerine çektikleri azabın hafifletilmesi için yalvarıp yakarmalarını, cennetlik olanlardan kendileri için yiyeceklerden ve içeceklerden arzu ettiklerine de Kuran'da yer vererek, sorumlu olan varlıkların dikkatlerini, ahirette gerçekleşecek olanlara yöneltmekte ve bu durumdan uzak durmaları için uyarı yapmaktadır. Cehennem hayatının Kuran'da bu şekilde diri tutarak ifade edilmesindeki amaç, İslam toplumlarında, ahiret hayatındaki ceza kavramının bilincini sürekli dinç tutmak, zihinlere kavratarak kişiyi dünyada iken ceza ve azabı gerektiren hareketlerden sakınmalarını başarmak ve bu şekilde ahlak üzere, erdemli bir toplum meydana getirmektir.²⁴⁷

Yapılan görüşmeler neticesinde de ifade edilenlere göre; insanın amellerini ve davranışlarını biçimlendirme noktasında en etkili unsurlardan biri olan cehennem cezası henüz dünyada bir karşılık almamış olsa dahi kişinin hata içeren davranışlarına ket vuran bir yöntemdir. Karşılığı hemen görmeyişleri yani müddet tanınmış olması hem tövbe için zaman kazandırırken hem de tövbe edilmemiş her dakika için daha büyük bir cezayı gerektirmektedir. Görüşmecilerden aldığımız cevaplardan çıkardığımız sonuçlara binaen cezanın hemen değil de vakti belli olmayan bir zamanda gerçekleşecek olmasının amellerini kontrol etmeleri noktasında kendilerini sıkıntıya soktuklarını ifade ettiklerinde bunun da cezanın ve imtihanın bir parçası olduğunu hatırlatmak durumu hâsıl olmuştur. Bilinmesi gereken şey şudur ki; ödül ve cezayı dengede tutup insanı en iyi şekilde bilen Allah, insana en iyi sonuca ulaşmasını hedefleyebileceği tarzda bir imtihan kâğıdı sunmuştur. Süresi belli olmayan sınavın soruları ve sayısı ancak her birey için farklıdır. Sınavda silgi kullanmanın mümkünlüğü, sorulan soruyu doğru şekilde cevaplandırılmaya başlanmış olması, süre yetmese dahi gidişatın neticesinde doğru kabul edileceği bu sınavda gözetmen de sizsiniz gözetilen de.

²⁴⁷ Saygılı, *Kur'an'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 187.

SONUÇ

Allah yaratmış olduğu kulunu fitratına uygun şekilde bir eğitime tabi tuttuğu dünya hayatında, kulunun iradesine sunduğu noktalardaki seçimleri ile ilgili de öğretim gerçekleştirmektedir. Bu anlamda gerçekleşen dini eğitim ile insandan beklenen sonuç mükâfatı elde etmesidir. Kuluna kendisini rahmetiyle tanıtan Rabb azabının da bilinmesini isteyerek ümit ve korku arasındaki dengeyi korumuştur.

Korku ve ümit arasındaki dengeyi anlamak ve bu dengeye göre yaşamak ancak Allah'ı ve vahyini bilerek ve anlayarak mümkün olacaktır. Bilmenin korku ile korkunun da saygı duymak ile ilişkisi Kur'an-ı Kerim'de Fâtır Suresi 35.ayette kurulmuştur; "Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar korkar(derin saygı duyarlar)." Allah'a karşı duyulan korkunun azamete, kudrete, yüceliğe duyulan saygı içerikli olması ve rahmeti ve bağışlanmayı bünyesinde taşımaktadır.

Allah'ın insana sunduğu hayatın eğitim aşamasında ceza ve ödül Kur'an-ı Kerim'de karşımıza cennet ve cehennem tasvirleri ile çıkmaktadır. Cezanın yani cehennemin caydırıcılığı üzerine temellendirdiğimiz bu çalışmada cehennemin isimlerinden, mahiyetinden ve tasvirlerinden bahsettik. Cehennemin yedi isminden söz edilmekte ve bunlar; cehennem, cahîm, haviye, hutame, lezâ, sair, sakar olarak geçmektedir. Cehennemin isimlendirildiği ve tasvir edildiği ayetlere baktığımızda zihnimizde canlanan cehennem sahneleri sakındırma yönteminin yani "inzâr"ın bir parçasıdır. Bu yöntemin insan psikolojisi üzerindeki etkisine ve ameller üzerindeki yaptırım gücünü değerlendirmek ve yorumlamak için bu çalışma çerçevesinde bireysel görüşme tekniği kullanılarak araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde karşımıza çıkan bulgular bize cezanın caydırıcılığını, buna binaen karşılığın hemen alınmıyor oluşunun sebep olduğu rehabetin, insanî yöne dikkat edilirken Rabb'e karşı görevlerin aksatılabildiğinin, yine de tüm bunları ancak sakındırma yöntemi dâhilinde bulunan cehennem tasvirleri ile mümkünlüğü görülmektedir.

Ödül ve cezanın kişinin psikolojisini ümit ve korku arasındaki dengeyi korumaya yönelik olduğuna dair yine yaptığımız görüşmeden elde edilen bulgulara göre değerlendirdiğimizde görülmüştür ki; yalnızca ceza kişiyi öfkeye, ümitsizliğe,

Çaresizliğe yöneltirken; yalnızca ödül ise kişileri rehavete, boş vermişliğe, umarsızlığa sürükleyebilmektedir.

Yapılan bu çalışma neticesinde görülmüştür ki; yaratılanın özünün ve içeriğinin ancak kendi varlığının gerçekliğinde sınanabileceği gerçeği korku ve mit dengesinin tüm yolların vardığı yegâne yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Alaylıoğlu, Ruşen & Oğuzkan, A.Ferhan. *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapçılık, 1976.

Albayrak, Ahmet. *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.

Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001.

Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi (Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri)*. Ankara: Sevinç Matbaası 9.Baskı, 1988.

Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*. İstanbul: İ.F.A.V. Yayınları, 2002.

Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali*. İstanbul: Bayraklı Yayınevi, 2007.

Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2017.

Bilgin, Beyza & Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi (Özel Öğretim Yöntemleri)*. Ankara: Akid Yayınları, 1991.

Bilmen, Nasuhi Ömer. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*. 8 Cilt, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 2014.

Bulut, Aytekin. *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Çamdibi, H. Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

Çelebi, İlyas. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2006.

Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İ.F.A.V. Yayınları, 1998.

Eren, Şadi. *Kur'an'da Gayb Bilgisi*. İzmir: Işık yayınları, 1995.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 2002.

Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alpaslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 9.Baskı, 1987.

Fidan, Nurettin & Erden Münire, *Eğitime Giriş*, Ankara: Feryal Matbaacılık, 1991.

Hökelekli, Hayati. “İnzar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/inzar>

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

İbn Kesir. *El Bidaye Ve'n Nihaye, Ölüm Ötesi Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001.

İbn Kesir. *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*. Beyrut: Daru'l Endülüs. 1966.

İbn Manzur. *Lisan'ul Arab*. Beyrut: Darul Kutubil İlimiye, 1990.

İsfehani, Ragıb. *Müfredat Kuran Kavramları Sözlüğü*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Pınar Yayınları, 1.Baskı, 2007.

İsfehani. Ragıp. *Müfredat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2017.

İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kuran*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008.

Karagöz, İbrahim. “Nar Maddesi”. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Karaman, Fikret. “Cehennem Maddesi”. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2007.

Karaman, Hayreddin. *Kur'an Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Cahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Köknel, Özcan. *Korkular Takıntılar Saplantılar*, İstanbul: Altın Kitap Yayınevi, 2004.

Kur'an-ı Kerim Meali. Erişim 10 Mayıs 2019. http://www.kuranikerim.com/m_elmalili_index.htm

Kurtubi, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *Et-Tezkire*, Kahire: Darü'l Hadis, 2002.

Kuş, Elif. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nitel mi, Nicel mi?*. Ankara: Anı Yayıncılık. 2003.

Kutub, Muhammed. *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.

- Kutub, Muhammed. *İslami Eğitim Metodu*. İstanbul: Beka Yayınları, 2017.
- Kutub, Seyyid. *Kuran'da Kıyamet Sahneleri*, çev. A. Faruk Haznedaroğlu. İstanbul, 1997.
- Kutub, Seyyid. *Kur'an'da Edebi Tasvir*. çev. Kamil M. Çetiner. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007.
- Ma'luf, Luis. *El Müncid*. Beyrut: Matbaa-i Kasulikiyye, 21. Basım, 1973.
- Mevdudi. *Tefhimu'l Kur'an*. çev. Komisyon, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Özgür, İbrahim N. *Ailede, Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*. İstanbul: Takıkoğlu Matbaacılık, 2.Baskı. 1976.
- Razi, Fahrudin *Tefsiri Kebir*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2013.
- Sabri Efendi, Mustafa. *Dini Mücedditler*, İstanbul, 1994.
- Saygılı, Musa. *Kuran'da Cehennem Kavramının Din Eğitimi Açısından Tahlili*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Semerkandi, Ebu'l-Leys. *Tefsiru'l Kur'an*. İstanbul: Özgü Yayınları, 2008.
- Soleimani, Morteza. *Kuran'da İnsanın Eğitimi Tebşir ve İnzar*. Erzurum, 2019.
- Şanver, Mehmet. *Kuran'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Taberi, Muhammed İbn Cerir. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân ve Tefsîru İbn Cerîr*. Mısır: Matbaatü'l Halebi, 1954.
- Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Nar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/3850. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Türcan, Galip. *Kur'an'da Ahiret İnancı*. Ankara: Azizandaç Yayınları, 2006.
- Usta, Mustafa. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma Ve Ekolleşme Sorunları*, İstanbul: Marmara Ün. İ.F.A.V. Yayınları, 2001.
- Yavuz, Ömer Faruk. *Kuran'da Sembolik Dil*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Azap maddesi". *Diyanet İşleri Ansiklopedisi*.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım.

Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 31.Baskı, 1998.

Zülliger, Hans. *Çocuklarımızın Korkuları*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1998.

EKLER

EK 1:

GRUPLANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

- GÖRÜŞMECİ -

-DEMOGRAFİK BİLGİLER-

1) YAŞINIZ:

2) CİNSİYETİNİZ:

3) EĞİTİM DURUMUNUZ:

4) LİSEDE EĞİTİM ALDIĞINIZ KURUMUN STATÜSÜ:

ÖZEL OKUL () DEVLET OKULU () İMAM HATİP OKULU ()

-TEMEL EĞİTİM DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNE DAİR BİLGİLER-

1) ÇOCUKLUK DÖNEMİNİZDE AİLE BİREYLERİNİZDEN DİNİ EĞİTİM ALDINIZ MI? (**AİLEDE DİNİ EĞİTİM**)

2) ÇOCUKLUK DÖNEMİNİZDE HERHANGİ BİR KURUMDAN DİNİ EĞİTİM ALDINIZ MI? (**KURUMDA DİNİ EĞİTİM**)

3) LİSEDE EĞİTİM GÖRDÜĞÜNÜZ KURUMDA DİNİ EĞİTİM ALDINIZ MI? (**LİSEDE DİNİ EĞİTİM**)

4) DİNİ SORUMLULUKLARINIZIN NELER OLDUĞUNU BİLİYOR MUSUNUZ? (DİNİ SORUMLULUK BİLİNCİ)

5) DİNİ SORUMLULUKLARINIZI YERİNE GETİRMEYE HANGİ ÖLÇÜDE DİKKAT EDİYORSUNUZ? (DİNİ SORUMLULUK B

-MÜKÂFAT VE CEZANIN KİŞİNİN DAVRANIŞLARINA YÖN VERMESİNE YÖNELİK SORULAR-

6) ALLAH'IN VAADETTİĞİ CENNET MÜKÂFATI KENDİMİ İBADETLERİM VE DAVRANIŞLARIM KONUSUNDA KONTROL ETMEMİ SAĞLIYOR. (MÜKÂFATIN YAPTIRIMI)

7) ALLAH'IN UYARDIĞI CEHENNEM AZABI KENDİMİ İBADETLERİM VE DAVRANIŞLARIM KONUSUNDA KONTROL ETMEMİ SAĞLIYOR. (CEZANIN YAPTIRIMI)

8) SADECE ALLAH'A OLAN SEVGİ VE BAĞLILIĞIM KENDİMİ İBADETLERİM VE DAVRANIŞLARIM KONUSUNDA KONTROL ETMEMİ SAĞLIYOR. (ALLAH SEVGİSİ)

9) EĞER CENNET VEYA CEHENNEM OLMASAYDI İBADETLERİME VE DAVRANIŞLARIMA YİNE DE DİKKAT EDERDİM. (MÜKÂFAT VEYA CEZA YOKSUNLUĞU)

10) EĞER CENNET OLMASAYDI AMA CEHENNEM OLSAYDI İBADETLERİME VE DAVRANIŞLARIMA YİNE DE DİKKAT EDERDİM. (MÜKÂFAT YOKSUNLUĞU)

11) EĞER CENNET OLSAYDI AMA CEHENNEM OLMASAYDI İBADETLERİME VE DAVRANIŞLARIMA YİNE DE DİKKAT EDERDİM. (CEZA YOKSUNLUĞU)

12) İBADETLERİME VE DAVRANIŞLARIMA CENNET VEYA CEHENNEMDE DOLAYI DEĞİL SADECE ALLAH'IN RIZASINI KAZANMAK İÇİN DİKKAT ETMEM GEREKTİĞİNİ BİLİYORUM. (ALLAH RIZASI)

13) İNSANLARIN DAVRANIŞLARINA DİKKAT ETMELERİ İÇİN AHİRETİN VE CEHENNEMİN VAR OLMASI GEREKTİĞİNE İNANIYORUM. (AHİRET HAYATININ GEREKLİLİĞİ)

14) ALLAH'IN CEHENNEMİ YARATMASI ONUN KORKULACAK BİR VARLIK OLDUĞUNU GÖSTERİYOR. (KORKU TEMASI)

15) ALLAH'IN KURAN'DA İNSANLARI UYARMAK İÇİN CEHENNEM AZABINDAN BAHSETTİĞİNİ DÜŞÜNÜYORUM. (İNZAR TEMASI)

**-KİŞİDEKİ CEHENNEME DAİR BİLGİLERİN KURANÎ KAYNAKLI
OLUP OLMADIĞINA DAİR SORULAR-**

16) CEHENNEMİN NASIL BİR YER OLDUĞUNU KURAN MEALİ OKUYARAK ÖĞRENDİM. (CEHENNEM BİLGİSİNİN KAYNAĞI)

17) CEHENNEMLE İLGİLİ BİLGİ SAHİBİ OLMAMAK VE KURAN MEALİ OKUMAMAK İBADETLERİM VE DAVRANIŞLARIM KONUSUNDA RAHAT DAVRANMAMA SEBEP OLUYOR. (CEZA BİLGİSİNİN EKSİKLİĞİNİN NETİCESİ)

18) “EY İMAN EDENLER! KENDİNİZİ VE AİLENİZİ, YAKITI İNSANLAR VE TAŞLAR OLAN ATEŞTEN KORUYUNUZ...” (TAHRİM SURESİ 6.AYET)

“MELEKLERE ŞÖYLE EMREDİLİR: BU SUÇLUYU YAKALAYIN VE ONU CEHENNEMİN ORTASINA ATIN. SONRA BAŞINDAN AŞAĞI KAYNAR SU AZABINDAN DÖKÜN” (DUHAN SURESİ 47-48.AYETLER)

“ALLAH’IN YÜREKLERE KADAR TIRMANAN TUTUŞTURULMUŞ ATEŞİ” (HÜMEZE SURESİ 4-7.AYETLER)

BUNLAR GİBİ CEHENNEMİ ANLATAN AYETLERİ OKUYUP, CEHENNEMİ HATIRLADIĞIMDA İBADETLERİME VE AMELLERİME DAHA ÇOK DİKKAT EDERİM. (CEHENNEM BİLGİSİNİN KURAN KAYNAKLI OLUŞU)